

III.

BÓKA LÁSZLÓ

EREDMÉNYEK ÉS FELADATOK AZ UTOLSÓ SZÁZAD IRODALMÁNAK KUTATÁSÁBAN

Az a több mint száz esztendő, mely az 1848—49-es forradalom és függetlenségi harc bukásától napjainkig eltelt, társadalmunk és irodalmunk történetének eseményekben és alkotásokban egyaránt jelentős évszázada. E századév során erősödött meg hazánkban a kapitalizmus, sodorta két világháborúba népünket az imperializmus és erre az évszázadra esik a magyar munkásmozgalom hőskora, kifejlődése, diadalmas forradalma s a hatalmas Szovjetunió segítségével kivívott végső győzelme. E században ért véget négyszázéves harcunk a Habsburg-elynyomás ellen s idegen megszállások s csatlós szövetségek küzdelmes évtizedei alatt forrt egybe dolgozó népünk tudatában a nemzeti függetlenség és a társadalmi haladás elválaszthatatlanságának eszméje. Bajosan lehet néhány kurta mondatba sűríteni mindazt, ami e száz év alatt történt népünkkel 1849 véres és komor őszétől, mikor minden veszni látszott, napjainkig, midőn szabad és független népi demokratikus államunk, a vele egy úton járó szabad népek baráti szövetségében, a nagy Szovjetunió baráti támogatásával s annak iránymutató példáját követve, építi a szocializmust és harcol a népek békéjére törő imperialisták ellen. Irodalmunk története sem jelentéktelenebb. Ha csupán a legnagyobb neveket soroljuk fel a század irodalmából, Arany János, Jókai Mór, Madách Imre, Vajda János, Mikszáth Kálmán, Ady Endre, Móricz Zsigmond, József Attila neve egyen-egyen is ki-nem-használt győzelmek és megoldatlan kérdések gazdag örökségére vet fényt, holott ez életpályák és életművek egymásbafonódva, vagy egymás ellenébe feszülve, irodalmi irányokat követve s új utakat törve tükrözték vagy álcázták népünk sorsának valóságát s így vezettek napjainkig, mikor a néppel egybeforrt írók új soka valóság és irodalom új viszonyát keresi, hagyományukra építve, az élenjáró szovjet irodalom példáját követve, a szocialista-realizmus útján.

E gazdag kor helyes történeti ábrázolása és irodalmunk jövőjére tekintő értékelése volt az a feladat, melyet felszabadult dolgozó népünk legújabbkori irodalomtörténészeinkre bízott. Nem sokkal csökkentené a feladat nagyságát az sem, ha csupán a teljességgel feltárt és filológiaiailag gondozott irodalmi forrásanyag történeti rendezése és esztétikai értékelése várt volna irodalomtörténészeinkre. Ám e század bármely korszaketének vizsgálata során kitűnik, hogy sem a forráskutatás, sem a filológiai gondozás minden értékelést természetesen megelőző munkálatai sincsenek elvégezve, — s ez alól az úri Magyar-

ország által hivatalosan elismert nagyjaink életműve sem kivétel. A felszabadulás után kitűnt, hogy nemcsak a részletkutatásokat elvszerűen megvető szellem-történeti iskola, de a forráskutatásaira, filológiai apró-munkájukra hivatkozva büszke pozitivista irodalomtudósok jelentős része is csak adósságot hagyott ránk örökül. Nem mentséggként, hanem a még mindig elvégzetlen feladatok nagyságának jellemzésére említjük meg, hogy a felszabadulás után irodalmunk e korának történeti értelmezéséhez és esztétikai értékeléséhez majdnem minden területen *az elemi feltételek is hiányoztak*. A kor legnagyobb írói közül — Arany János elavult, félévszázados kritikai kiadását nem tekintve —, egyetlen nagyunknak sem volt elfogadható kritikai kiadása, kiadatlan kézírataik még jó ha közgyűjtemények irattárában porosodtak s nem önös magánkéz zsugorgatta őket. Nem csak a politikai szempontból »veszélyes« Ady-, Móricz- és József Attila-hagyatékunk volt ez a sorsa, de a banderialis külsőségek közt megült se pénz, ünnepek költségeiből és lelkesedéséből sem telt kritikai kiadásokra százados se tudós munka. Még azok az életművek is gondozatlanul maradtak, melyeket aggály nélkül tettek meg a fennálló rendszer ideológiai alapvetésévé, mint a legnagyobb magyar regényírónak megtett Kemény Zsigmond munkássága. Kritikai kiadások híján monográfiák is gyéren készültek, nem is szólva nagyjaink művének lexikológiai feldolgozásáról. Ha Arany Jánosnak akadt is Lehr Albertje, Adynak Földessy Gyulája, kutatásaik javatermése maiglan várja, hogy csűrbe takarítsák.

De vajjon irodalomtörténészeinket csupán ezek a semmikép le nem becsülhető, de szívós munkával elhárítható elemi nehézségek hátráltatták abban, hogy a felszabadulás pillanatában azonnal nekifogjanak feladatuk teljesítéséhez? Nem itt tartanánk, ha így lett volna. Irodalomtörténetírásunkra nemcsak a múlt nyomasztó adósságai nehezettek, hanem *kutatóink elméleti készületlensége* is. Nem kétséges, hogy az új feladatokat csak új elvi alapvetésre támaszkodva, új módszerekkel lehetett volna megoldani. A becsületes irodalomtudósok a fellélegzés örömeivel fogadták a felszabadulást, de ezt a tájékozatlanság tétova zavara követte nyomon: egyelőre nem tudtak élni a megnyert szabadsággal. A felszabadulást követő politikai, társadalmi és gazdasági változások nyilvánvalóvá tették a világosan gondolkodó fők számára, a dolgok összefüggésének logikai principiuma egyértelműségével, hogy a tudománynak, tehát az irodalomtörténetírásnak is, fel kell adnia öncélúságát, elzárkozását és céltudatosan a köz javát kell szolgálnia. De a kívánatos változás csak a marxista-leninista elmélet alapján, a szovjet gyakorlat példáját követve történhetett meg. Ettől pedig a felszabadulást követő első időkben távol állt tudományos életünk egésze.

»Túlzás nélkül el lehet mondani, hogy nincs Európában még egy nép, melynek dolgozói oly kevés lehetőséggel rendelkeztek az elmúlt negyedszázad alatt a marxista-leninista elmélet megismerésére, mint a magyar. A Horthy-reakció gondoskodott róla, hogy a magyar munkásoknak, a haladó intelli-

genciának minél kevesebb lehetősége nyíljk a szocializmus elméletének tanulmányozására» — írta 1946. januárjában Rákosi Mátyás.¹ Legújabbkori irodalmunk azon kutatói között, akik a Horthy-fasizmus évtizedeit hazánkban töltötték, nem volt olyan, aki a felszabdulás előtt számbavehető tájékozottságot szerzett volna a marxi-lenini elmélet terén, olyan sem igen akadt, aki az élenjáró szovjet irodalomtudomány módszereit ismerte volna. A tételes vallásosság behatásától sem ment filozófiai idealizmus, sovinizmust és kozmopolitizmust elegyítő történetfelfogás, mely nem a társadalmi fejlődés valóságos folyamatára épült, az osztályharc fogalmával nem, vagy a letűnt uralkodóosztály szempontjából számoló társadalomszemlélet s egy olyan eszteticizmus uralkodott irodalomtörténetírásunkon, mely nem volt hajlandó, mert nem volt képes az irodalmi műveket tartalmi és formai egységükben vizsgálni. Az egymással versengő pozitivisták és szellemtörténészek harcában eleve a csőd lehetősége lappangott: bármelyik győzött volna, a pálma a burzsoá áltudományosságé lett volna. De nem is került komoly kenyértörésre a sor, a frontokat elsodorta a nyílt fasizmus árja, melytől — tudományosságunk dicséretére legyen mondva — legjobbjaink, ha nem is tudtak eredményesen szembeszállni vele, elfordultak. Ez az elfordulás, mely ösztönös házaszeretetükből, ösztönös becsületességükből és a szaktárgyukba való szenvedélyes elmélyülés során természetesen kialakult valóságismeretükből és értéktudatukból merített erőt, teljes tétlenségre, vagy olyan részletkérdések kutatására kárhoztatta őket, melyek még távolabbra sodorták tudósainkat a társadalmi valóságtól, a politikai aktivitástól. Egyben igazolva látták még jobban a politikamentes, úgynevezett »tisztá« tudományosság amúgy is uralkodó elvét. Ez az ösztönös, érzelmi indítású, nagyobbbrészt tétlen és visszahúzódo ellenállás legfeljebb megzavarta tudósaink szilárd meggyőződését eladdig megtámadhatatlannak hitt tudományos alapelveikben és módszereik helyességében, de ennél előbbre nem jutottak, — a felszabadulás percének örömét ezért követte megtorpanás, vagy a régimódi munka reflexszerű folytatása.

Jelképi jelentőségűnek kell tartanunk azt a tényt, hogy Akadémiánk irodalomtörténeti folyóiratának, az *Irodalomtörténeti Közlemények*-nek 1944-ben csonkán maradt ötvennegyedik évfolyamát, ötvennegyedik és ötvenötödik évfolyam jelzéssel, 1944—1945-ös évszámmal, ugyanannak a szerkesztőnek neve alatt, még 1944-ben összeállított tartalommal, valaki kiadta s a folyóiraton csak az előállító nyomda megváltozott neve és az jelzi, hogy valami változás történt hazánk közállapotaiban, hogy az impresszumból hiányzik a Magyar Tudományos Akadémia neve. Ahogy ez a borítékkiadás változatlan tartalommal forgalomba kerülhetett a felszabadulás után, tovább terjesztve a régimódi tudományosságnak nemcsak legrosszabb adatközlő módszerét, de egyes munkatársainak fasiszta nézeteit is, úgy éltek a maguk reflex-életét még egy darabig a többi irodalomtörténeti szakfolyóiratok, az *Irodalomtörténet*, az *Egyetem*

¹ Rákosi Mátyás: Válogatott beszédek és cikkek. Budapest, 1950. Szikra. 91 l.

Philológiai Közlöny is. Ha ez utóbbiakban meg is csillant már valami az új utat kereső irodalomtörténetírás homályoszlító fényeiből, a régi keretek sívár szürkesége közömbösítette azt. *Az alapvető elvek tisztázása, az új módszerek megvitatása hiányzott.* Az irodalomtörténeti kutatómunka, az irodalomtörténeti felsőoktatás megindult, de csak amolyan iránytű nélküli hajóként, melynek kormányrúdjánál nemcsak a helyes irány, de az elérendő cél felől is vita folyt.

Az elvtelen, tétova megindulásra mi sem jellemzőbb, mint az a tény, hogy sem a felszabadulás, ha formájában nem is, de lényegében forradalmi pillanatában, sem az azóta eltelt időszakban nem akadt olyan magyar irodalomtörténész, aki a maga felszabadulás előtt vagy azután elkövetett tévedéseit mélyreható önkritikával megbírálta volna. Ezzel a jelenséggel szorosan összetartozik a közelmúlt irodalomtörténetírásának tudománytörténeti feldolgozásától való tartózkodás és az alapvető elvi viták szinte teljes hiánya.

Ezek a jelenségek sem szolgálhatnak mentségeül legújabbkori irodalomtörténetírásunk nemcsak-viszonylagos elmaradottságának. Nem mentségül, hanem az irodalomtörténetírásunk elé tornyosuló feladatok nagyságának arányosítása céljából kell megemlítenem két további, objektívnak tekinthető nehézséget. Az egyik elvi természetű. Valahányszor eddig kimondtuk a »legújabbkori irodalomtörténetünk« terminust, mindig hozzá kellett volna tennünk, hogy ez a szakkifejezés a felszabadulás után jelentős jelentésváltozáson ment át. A múltban ezen szorosánvéve a XIX. század irodalmának kutatóit értették csupán, tágabb értelmezői e fogalomnak is csak azzal a fenntartással terjesztették ki jelentéstartományát századunkra, hogy csak a lezárt életművekkel való foglalkozást tartották megengedhetőnek. Az élő irodalommal való foglalkozást elvileg elutasította magától irodalomtörténetírásunk, még a nagyközönség számára készült, népszerű irodalomtörténetek írói is csak amolyan »kitekintés« jellegű vázlatokra szorítkoztak. Az élő irodalommal csak olyanok foglalkoztak, kiket a szakma perifériájára száműzött politikai állásfoglalásuk, vagy a hivatalos irodalomtudománnyal való bármiféle szembenállásuk, ezeket (elsősorban Schöpflin Aladár, Benedek Marcellra, Komlós Aladár, Szerb Antalra, Halász Gáborra, vagy másoldalról Féja Gézára, Németh Lászlóra gondolunk) azonban sohasem ismerte el egyenrangú munkásainak tudományosságunk s ha akadt is köztük olyan, aki előtt az érvényesülés hivatalos útja nyitva állt, ilyenirányú működésüket nem nézték jó szemmel s efajta munkásságukat csak szépirodalmi jellegű folyóiratokban üzhették (Kerecsényi Dezső, Keresztury Dezső). Ezt az elvi tartózkodást az élő irodalommal való foglalkozástól, melyet az irodalomvizsgálat alapelveinek bizonytalanságát leleplező »történeti távlat« igénye indokolt, csak két ízben kísérelte meg áttörni irodalomtörténetírásunk. A tizes években Horváth János próbálta meg mérlegre tenni Ady Endre életművét: kísérlete nemcsak a hivatalos szakmai fórumok ellenkezését váltotta ki, de kihívta Tisza István rosszallását is. A második áttörést időpontja indokolja. 1919. április havában Riedl Frigyes öt órát szentelt a budapesti tudomány-

egyetem bölcsészettudományi karán Ady Endre költészetének, első átfogó-kísérletet téve Ady irodalomtörténeti helyének kijelölésére s művének értékelésére. Kollégiumának címe *A magyar líra 1867-től 1900-ig* volt s csak a forradalmi légkör magyarázza, hogy bevezetésképp Ady méltatását közbeiktatta; kezdeménye követés nélkül maradt.² (Pintér Jenő testes irodalomtörténetével való foglalkozás alól nemcsak annak tudományos színvonala ment fel, hanem az is, hogy munkásságát sem a hivatalos irodalomtudomány, sem irodalomtörténetírásunk ellenzéke nem értékelte...) Irodalomtörténetészeink számára tehát *előzmény nélküli feladat volt nemcsak az élő irodalommal való tudományos foglalkozás, de idegen volt tőlük az az igény is, hogy a múlt irodalmával is a jelen és a jövő szempontjából foglalkozzanak.*

A másik objektívnak nevezhető nehézség tárgyi természetű. Jelenkori irodalomtörténetészeink a multban számukra tökéletes biztonságot nyújtó történeti alapvetésekre támaszkodhattak. Szalay László, majd a Szilágyi Sándor-féle, végül a Hóman Bálint és Szekfű Gyula által írott s szerkesztett történeti monumentákból készen kapták a történettudományi szempontokat s megszokták, hogy kritikátlanul élhetnek velük. Ez a biztonság a felszabadulás pillanatában megszűnt. Nem opportunizmusból, de az 1944-es összeomlás borzalmas és az 1945-ös újjáéledés felemelő élményéből kiindulva, érezték, hogy a régi történeti alapvetésekkel nincs mit kezdeni többé. De nem volt új alapvetés. Az egyetlen, e tekintetben számbavehető munka, Mód Aladár *400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért*, melyet csak az 1945-ös, második kiadásban ismerhettek meg, legfeljebb csak némi útmutatást adhatott, mivel e mű az 1948-as, ötödik kiadásáig, a vázlatos befejezéstől eltekintve az 1943-as kiadásnak szinte változatlan lenyomata s első kiegészítő korrekciója (A magyar munkásmozgalom kialakulása) csak 1949-ben, hatodik, bővített kiadása pedig csak 1951-ben jelent meg. Azok az irodalomtörténetészek, akik a saját tudományuk s felszabadulás előtti munkásságuk elvi helyességében meginogtak, nehezen vállalkoztak arra, hogy *a hiányzó történeti alapvetést* a maguk önálló kutató és értékelő munkájával pótolják.

Jóllehet számos elvi és tárgyi nehézségét tártuk fel annak, hogy az irodalomtörténeti kutatás teljesítse a felszabadulás után elétáruuló feladatokat az elmúlt századév irodalomtörténeti feldolgozása terén, nem győztük hangoztatni, hogy a felsorolt nehézségek csak magyarázzák, de nem mentik irodalomtörténetírásunk elmaradottságát, — tegyük hozzá: még a kezdeti időkben sem.

Mindez ugyanis csak akkor szólhatna mentségünkre, ha az irodalomtörténetírás minden irányítás nélkül maradt volna. Csakhogy nem ez történt. Mint minden téren, az irodalomtörténeti kutatások terén is volt egy olyan erőközpont, melyből áradt az iránymutató támogatás minden dolgozó felé. Ez az erőforrás a Párt volt. A pártsajtó (beleértve a napisajtótól a Párt könyvkiadó

² Turóczy-Trostler József szóbeli közléséből tudom, hogy Riedl már 1919 előtt is tett többször említést Ady Endre költészetéről, de összefüggő előadást csak 1919-ben tartott Adyról.

tevékenységéig mindent), szinte a felszabadulás első percétől kezdve, szakadatlanul tárta irodalomtörténezeink elé az intő, példamutató, irányító közleményeket. Nem csupán a marxizmus-leninizmus klasszikusainak megismerését szolgáló kiadványokra gondolok, nem is csak az olyan közleményekre, melyek a közelmúlt politikai megítélése és a jelen feladatainak helyes politikai értékelése szempontjából voltak irányadók. Elsősorban azokra a közleményekre és kiadványokra gondolok, melyek közvetlenül az irodalomtörténeti kutatásokhoz adtak útmutatást, helyes szempontokat, követendő példát.

Hogy csak a legfontosabbakat említsem, Révai József *Ady*-ja 1945-ben látott napvilágot, Horváth Márton *József Attila költészete* című előadása 1945-ben hangzott el, Lukács Györgynek az *Írástudók felelőssége* című tanulmánykötete 1945-ben jelent meg. Ezek a tanulmányok önmagukban is megfelelő útmutatást adtak elvi és módszertani szempontból egyaránt. De megjelenésük nem maradt elszigetelt jelenség. Ha valaha napvilágot lát a Párt sajtójának története, abban külön fejezet méltathatja majd, hogy halott és élő írók művének mérlegre-tételével milyen következetesen harcolt a Párt egy új irodalomfelfogás kialakításáért. Ebből a következetes harcból világosan kibontakozott a marxista-leninista irodalomtörténeti felfogás történelmi materializmusa, dialektikus módszere, a tartalom primátusán s az írásművek tartalmi és formai egységén alapuló esztétikai felfogása és mindig az élő társadalom aktuális harcait támogató, jövőbe mutató pártos, didaktikus jellege. Mivel a felszabadulás után a mult még élő, visszahúzó hagyományának megsemmisítése s ezzel dialektikus egységben, új harcainkat a dicsőséges mult szabadságharcaihoz, forradalmihoz kötő haladó hagyomány felélesztése volt a cél, *Pártunk iránymutatása* az irodalom terén oroszlánrészében a közelmúlt és a jelen irodalmára mutatott. És ebből az iránymutatásból eleve indítást meríthetett minden útkereső az élenjáró szovjet irodalomtudomány gyakorlatának tanulmányozására. »Mi büszkén tartjuk a szellemi rokonságot a dolgozók felszabadításának és az emberi haladás ügyének olyan harcosaival, mint Marx, Engels, Lenin, Sztálin. Változatlanul hirdetjük, hogy az emberiség és a kultúra fejlődése csak azon az úton lehetséges, amelyet a szocializmus e nagy alapvetői megrajzoltak . . .« — írta már idézett cikkében Rákosi Mátyás s a Lenin-i, Sztálin-i út követését szervezsen kapcsolja haladó hagyományaink követéséhez: »A magyar nemzet ezeréves történelme azt mutatja, hogy a magyar nép akkor volt erős és megbecsült, amikor az emberi haladás élcsapatához tartozott. Ezért mi joggal elődünknek és rokonunknak tekintjük Szent Istvántól Rákóczin és Kossuthon át a nemzeti ellenállás frissen elhantolt vértanúig mindazokat, akik, mint mi, a magyarság és az emberiség közös ügyéért harcoltak egyszerre«³. Az útmutatást igen gyorsan követte nyomom annak a gyakorlati lehetősége, hogy kutatóink megismerhessék az emberiség élcsapatának, a Sztálin-i korszak szovjet emberének tudományát.

³ Rákosi Mátyás i. m. 96. l.

Nem kétséges, hogy a felszabadulást közvetlenül követő idők hatalmas feladatai között a Párt csak igen mérsékelten tudott az irodalom és az irodalomtörténetírás kérdéseivel foglalkozni. De ez a kevés minőségileg nem volt kevés s azt hiszem, nem tévedek, ha azt állítom, hogy mennyiségileg is több, szélesebb körre terjedő és mélyebbreható volt, mint amennyi és amilyen figyelmet vezető politikai párt valaha is szentelt irodalmunk és irodalomtudományunk kérdéseinek. Az avatatlan szájából eredő, kurta és durva parancsokhoz, leintésekhez és kiméretlen megtorlásokhoz szokott magyar tudományosság örvendetes meglepetésként észlelhette, hogy van egy olyan Párt, mely nemcsak általános irányítást ad, hanem példamutató szakszerűséggel, a tárgy szenvedélyes szeretetétől áthatva és az alkotó tudósok iránti megbecsülés hangján fordul a szakmai kérdések felé, segítséget nyújtva a munka jó elvégzéséhez. Ez a segítség az idők multával egyre fokozódott. De tárgyilagosan meg kell állapítanunk, hogy már az első időkben is olyan méretű volt, hogy nyomában megindulhatott volna a rendszeres munka.

A feladat, melyet az utolsó századév helyes történeti ábrázolásában és irodalmunk jövőjére tekintő értékelésében jelöltünk meg, legsürgetőbb részletfeladataira felbontva, így jelentkezett, mint szükséglet:

1. az újkori irodalomtörténetírás elvi alapvetésének és módszerének megvitatása;
2. a haladó hagyomány élenjáró alkotásainak feltárása, történeti és esztétikai értelmezése és értékelése;
3. a mult irodalmi és tudományos örökségéből a visszahúzó, reakciós hagyomány leleplezése és felszámolása s végül
4. a tudományos kutatás eredményeinek széleskörű népszerűsítése, hogy népünk munkájában és harcaiban s elsősorban az élő irodalom fejlődésében ható tényezővé válják, népünk történeti öntudatának, társadalomfelfogásának elmélyítése, harcos hazaszeretetének fokozása terén.

Megállapíthatjuk, hogy e feladatok teljesítésének nagy és felelős munkája — egyes úttörő kísérletektől eltekintve — csak igen későn indult meg. A kezdeményezés érdeme ismét a Párté. Mielőtt azonban a munka helyes irányba terelődésének és mai fejlődésünknek elemzésére rátérnék, azt hiszem nem lesz felesleges, ha a *kezdeti idők* néhány jellegzetes jelenségére is vetünk egy futó pillantást.

A magyar irodalomtörténészek rendszeres és szervezett munkájának megindítására a fasiszta karmokból megszabadult s hajléktalanná rombolt Magyar Tudományos Akadémia nem volt alkalmas. Egyetlen szervezeti kerete volt irodalomtörténészeinknek, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság. A társaság 1945. október havában hívta össze első választmányi ülését, de munkája csak 1946-ban indult meg valójában. A társaság akkori állapotait a leköszönő titkár jelentése jellemzi. A fasiszta elnyomásra visszatekintve nem a faszizmus ideológiá-

ját és politikai gyakorlatát itéli el, hanem a politika behatolását a tudományos életbe: »A tudomány világosságának és tisztaságának szabadságát megbénította és beárnyékozta a politika felhője s a tárgyismeret nyugodt szilárdságát feloldotta és szétlazította a politikai indulatú és hőfokú fikciók elfogultsága és láza« — mondotta a társaság titkára⁴. Még jellemzőbb az a mód, ahogy megújuló világunk felé fordul, minden szava eleve tiltakozás, óvás, elutasítás: »Az a változás, amely egész közéletünket ma betölti és foglalkoztatja, Társaságunkat nem kényszerítheti arra, hogy bármiféle irányban is változtasson működésén. Hiszünk abban, hogy a tudomány szabadsága és maga törvényei meghatározta és követelte fejlődése egyértelmű a legtisztábban és legnemesebb értelemben vett és veendő demokráciával«⁵. A társaság célja sem mutat más képet: »A Magyar Irodalomtörténeti Társaság is részt kíván venni mindig időszerű munkájával, hogy felépítse a szellemi és literátori Magyarországot. Szervezetében ép és sértetlen minden, lelkében és hitében érintetlen az ősi láng, folyóirata a legilletékesebb kézben készen áll arra, hogy növelje tudományunkat és finomítsa a közízlést«⁶. A társaság elnökének programadó nyilatkozatában⁷ a legsürgősebb tennivalók között ilyen szempontok szerepelnek: »a tündér a m[agyar] irodalomban«, »Venus és Cupido költészetünkben«, »a vallásos érzés és felfogás, alakulásának [kérdései] egyes korszakokban és egyes vallásokon belül« stb.

A társaság folyóirata, az »Irodalomtörténet«, ebben a szellemben működik 1947-ig. Karácsony Sándor Mikszáth-tanulmányát lelkesen bírálja s csak azt hányja a szemére, hogy a természetes istenhit és a mesterséges dogmák között ellentétet lát. »Eddig azt tudtuk« — írja a recenzió — »hogy az Istenhit természetfeletti, Isten ajándéka, másfelől pedig a dogmák sem kitalálások, hanem éppen az isteni kinyilatkoztatást tartalmazzák«⁸. Lukács György Ady-tanulmányával azon az alapon szállnak szembe, hogy Lukács szerint »a francia szimbolizmus is társadalmi válságok eredője és tükré«, holott szerintük »éppen a szimbolizmus legjellegzetesebb költőiben a lelki-esztétikai oldalra billen a mérleg«⁹. Annál nagyobb elismeréssel üdvözlük Révész Mihály »A Népszava története« című művét: »A hosszú fennállás maga is bizonyítéka egy lap művelődéstörténeti súlyának s még inkább az, ha a hosszú hagyomány tekintélyével fellépő sajtótermék ma is — a *Népszava* esetében ma, különösen — eleven erőit képvisel, tekintélyét új meg új tényekkel erősíti«¹⁰.

⁴ *Irodalomtörténet*. XXXV. évf. 77. 1.

⁵ U. o.

⁶ U. o.

⁷ *Irodalomtörténet*. XXXV. évf. 74. 1.

⁸ *Irodalomtörténet*. XXXIV. évf. 35. 1.

⁹ *Irodalomtörténet*. XXXV. évf. 39. 1.

¹⁰ *Irodalomtörténet*. XXXV. évf. 47. 1.

Nyilvánvaló ennyiből is, hogy a legújabb kor magyar irodalomtörténeti kutatásai számára *nem nyílt jó munkát kindló keret* s az egyetlen irodalomtörténeti folyóirat nem vált méltó munkatérre, hanem a mult kísértetei imbolyogtak a betűsorok folyósóin s ha teret nyitottak, a változott körülmények kényszerének engedve, a felszabadulás utáni Magyarország politikai irányzatai közül csak a szociáldemokratizmus számára volt nyitva a kapu.

A szervezetlenül megindult, egyéni kutatások terepe sem mutat sokkal vígasztalóbb képet.

Az *elvi alapvetés* igényével valójában egyetlen mű lépett fel, Komlós Aladár *Irodalmunk társadalmi háttere* című nagyobb tanulmánya, 1946-ban.¹¹ Komlós tanulmányától nem szabad megtagadnunk úttörő érdemét, munkája volt az első átfogó kísérlet arra, hogy irodalmunk fejlődéstörténetének egészét áttekintve, a jelenre utalva, egy olyan irodalomfelfogásnak vessen alapot, mely az irodalmi jelenségek vizsgálatát szervesen egybeköti a társadalom fejlődésének nagy kérdéseivel. Kísérletének úttörő érdemét mi sem jellemzi jobban, mint az a körülmény, hogy művének érdemi megvitatására maiglan sem került sor s az a vita, mely felvetette Komlós szempontjainak helyességét, csak 1950-ben került nyilvánosságra s ez a vita is idő előtt aludt el, anélkül, hogy teljes értékű kritikára és önkritikára adhatott volna alkalmat.¹² Holott e műben tettenérhetjük a felszabadulás utáni irodalomtörténeti helyzetet. Mi Komlós tanulmányának tudományos apparátusa? A Bethlen-i politikát ideológiailag alátámasztó Magyar Szemle Társaság *Mi a magyar?* című kiadványa, Deér József *Pogány magyarság, keresztény magyarság* adataiban is célzatosan szerkesztett munkája, Babits Mihály, Farkas Gyula, Szerb Antal, Mályusz Elemér, Keresztury Dezső, Alszeghy Zsolt, Jócsik Lajos tanulmányai, Herbert Spencer és Karl Dietrich elvi és történeti alapvetései. A marxizmus-leninizmus klasszikusai, a szovjet irodalomtudomány munkásai még utalásokban sem szerepelnek. A marxi-lenini elmélet csak általánosságban szerepel művében s csak azért, hogy ez elmélet igazságait arra használja, hogy értelmüket visszájára fordítva, a tényeket talpukról fejükre állítsa. Jellemző példája ennek, hogy a pártos, osztályharcos felfogás érvényesítésének igényét hogyan paralizálja: »De a társadalmi meghatározottság nem kell, hogy elidegenítsen bennünket régi irodalmunktól. Hiszen épp az a történelmi szemlélet, amely szerint osztályhelyzetünk többé-kevésbé megszabja gondokoldásunkat, megértőbbé tesz bennünket egy Gvadányi vagy Kisfaludy Sándor társadalmi szűkkeblősége iránt, mint aminő egy idealista, moralizáló felfogás lehetne. Nem beszélve arról, hogy egy mű nem veszti el az esztétikai értékeit, ha felfedezzük, hogy világnézete más, mint a mienk«.¹³ A tanulmány az osztályok, idő és térfeletti irodalom örök értékei-

¹¹ Komlós Aladár: *Irodalmunk társadalmi háttere*. Budapest, é. n. Budapest Székesfővárosi Irodalmi és Művészeti Intézet. 138. l. 80. (Új Könyvtár, 16.)

¹² *Irodalomtörténet*. 1950. 1. szám. 60—75. l. és 3. szám. 51—52. l.

¹³ Komlós i. m. 107. l.

nek, tehát a filozófiai idealizmusnak alapján áll. »Vannak általános emberi érzések, amelyek, ha árnyalatokban módosulva is, minden osztályban élnek s minden idő és tér iróját testvérünké avatják. A szerelem, szeretet, halál-félelem stb. érzései osztályon és koron túl minden embert érthetővé és érdekessé tesznek számunkra. Ha nem így volna, ha az irodalmi mű csak egy osztály fegyvere volna a társadalmi harcban, akkor e harc befejeztével elvesztené értelmét és az ócskavasak közé kerülne... De épp fordítva van a dolog. Némely irodalmi mű épp a harc befejeztével, tehát a mű veszélyességének megszűnésével élvezhetővé válik azok számára is, akik a harc tartama alatt gyűlölettel álltak volna vele szemben«¹⁴. Ez a felfogás legújabbkori irodalmunk problémáit a kozmopolita polgárság szemszögéből vizsgálja, továbbélteti az urbánus-népi állandósítást, irodalmunk központi problémájává a népiesség kérdését téve annak politikai tartalma nélkül. Így kerül egy kötőjellel együvé Petőfi Arannyal s Ady Babits-csal, előbbieket mint »az európai népies«, utóbbiakat mint a »népiesen európai« szintézis alkotói. Ezt a kétféle szintézist köti össze József Attila. »Öbenne ugyanis« — úgymond Komlós — »átütően erős a magyar jelleg, hiszen nem is csak a népköltészetig, de egész a Kalevaláig ment táplálékért, — ám ugyanakkor feltűnő a szürrealizmuson és Marxon nevelt nyugatos jelleg is«¹⁵. Irodalmunk jövőjének fejlődését a »kulturális dualizmus« megszüntetésében látja a magyar klasszicizmus útmutatása szerint. Ennek társadalmi biztosítéka »két úton érhető el: az egyik a nép felemelése, a másik az értelmiség megtöltése több benszülött kultúrával; az egyik a falu műveltté, a másik a város magyarrá tévése«¹⁶. A távoli perspektíva, a tanulmány kitekintése, így fest: »A kulturára szomjazóknak nem kell majd minduntalan átkelniök a távoli partokra, íróink, művészeink munkáiból széles töltés köti össze bennünket nyugattal s annak növényei újszerű, magyar virágokat hajtanak földünkben.«¹⁷

A *haladó hagyomány értelmezése és értékelése* volt a célja Bóka László 1946-ban írott, de csak 1947-ben megjelent *József Attila* című kis-monográfiájának.¹⁸ Ez az első kísérlet arra, hogy József Attila költészetének egészét áttekintve, mint szocialista költőt állítsa József Attilát a nagy nemzeti költők sorába, művét nemcsak ideológiai, hanem mondanivalója megformálásának szempontjából is elemezve. A másik jelentősége nem írója szándékában és munkája értékében keresendő, hanem irodalomtörténetírásunk elmaradottságában: ma is az egyetlen ilyen kísérlet. A kötet apparátusa éppen olyan hátrafelé mutató, mint Komlós tanulmányáé: Halász Gábor, Németh Andor, Komlós Aladár, Ignóus Pál, Ignóus Hugó tanulmányaira támaszkodik. Ezt

¹⁴ Komlós i. m. 108. l.

¹⁵ Komlós i. m. 130. l.

¹⁶ Komlós i. m. 135. l.

¹⁷ Komlós i. m. 136. l.

¹⁸ Bóka László: *József Attila*. Essay és vallomás. Budapest, 1947. Anonymus. 108. l. 80.

a tanulmányt sem szándékszem tüzetes bírálat tárgyává tenni, itt csak mint irodalomtörténetírásunk egy korszakának jellemző tünete szerepel s csak a legjellegzetesebb tulajdonságaira mutathatók rá. A tanulmány a marxista magyarázat igényével lép fel, de marxizmusa elmosódott, meghatározhatatlan s jellegét csak az leplezi le, hogy »marxista« igényű, de nem »marxista-leninista« megalapozottságú s ez marxizmusának értékét is minősíti. Nevén nevezve a gyermeket, ez a szociáldemokratizmus megmutatkozik abban, hogy a tanulmány nem történeti értelmezése József Attila életművének s értékelése nem csak hibás, hanem még a maga kiszabta célt a maga módján sem tudja megvalósítani: az értékelés ideológiai és formai-elemző részei szétesnek. József Attila szocializmusa ebben a tanulmányban függetlenül a kortól, melyben József Attila élt és alkotott, függetlenül a munkásmozgalomtól és a Párttól, sőt egy olyan tendencia ismerhető fel benne, mely az ideológia mellett másodrendűnek, olykor egyenesen károsnak, megvetendőnek tünteti fel a gyakorlati politikai tevékenységet. (»Mert a politika nem szívesen látott vendég a tudomány csarnokában, piszkos lábbal jó s nem könnyű toporgásának nyomait eltakarítani. Az elmúlt emberöltő politikája például Augias istállójává tette irodalmunkat, pártállás szerint osztotta a költők babérját... Sa politika nemcsak sara-pora mocskát hozza magával, hanem tisztázatlan fogalmakkal is mocskol«¹⁹ — ezekben az arisztokratizmustól penetráló mondatokban benne van a pártosság elítélése.) Azt hiszem, nem tévedek, ha ebben a tanulmányban s éppen ezekben az ideológiai tévedésekben érem tetten az irodalomtörténeti sematizmus forrását. Mert a tanulmány ideológiai alapvetésének tisztázatlanságából származik Kassák, Kosztolányi pozitív értékelése, ez az oka annak, hogy József Attila freudizmusának kérdését nem tudja megoldani, hanem arra a kényelmes álláspontra helyezkedik, hogy az is hozzátartozott szocialismusához, hogy József Attila költészetének egészében semmi hibát nem lel. A marxista-leninista irodalomtörténetírást éppen elvi alapjainak kristályos tisztasága teszi képessé arra, hogy a múlt nagy alkotóit hibáik és tévedéseik nyílt és kiméretlen feltárásával értékelje s az ideológiai tisztátalanság nyitja meg a hibát s erényt egybeemosó, megszépítő, mondjuk ki, idealizáló ábrázolás felé az utat. Ez az út vezet a sematikus ábrázoláshoz. Nem érdemes tovább folytatni még ezt a vázlatos elemzést sem: az alapvető tévedések hibaforrása így is nyilvánvaló s kétségtelenné teszi, hogy ezen az úton a haladó hagyomány értelmezése és értékelése nem a jövő felé nyit távlatot.

Átfogó értékelése legújabb irodalmunknak a felszabadulás óta nem íródott, holott ez adna módot a haladó és a maradi hagyomány elválasztására. Mégis akad egy olyan munka, melynek megemlítése ide kívánkozik, Lengyel Balázs *A mai magyar líra* című kötete, mely 1948 tavaszán jelent meg s líránk utolsó félszázadán tekint át.²⁰ Különösen két szempont teszi fontossá szemünkben

¹⁹ Bóka i. m. 21. l.

²⁰ Lengyel Balázs: *A mai magyar líra*. Budapest, 1948. Officina. 118. l. 8°.

művét. Az egyik az, hogy szerzője nem zárja le érdeklődését a múlt és jelen határán, hanem az élő irodalmat is belevonja áttekintésébe. A másik az, hogy a mű, előszava szerint, »elsősorban nem a beavatottak zárt körének, nem is az íróknak készült . . . hanem akik napi munkájuk után, pihenő idejükben szeretik és olvassák a magyar kötlőket«,²¹ tehát vállalja a tudományos kutatás széleskörű népszerűsítését is. Ezuttal sem elemezhetjük részletekbenemenően Lengyel Balázs úttörő kísérletét. De néhány alapvető jellegzetességének vázlatos bemutatása is elegendő ahhoz, hogy irodalomtörténetírásunk alapvető feladataihoz és lehetőségeihez mérve értékelhessük, nem is annyira Lengyel Balázs kísérletét, mint inkább irodalomtörténetírásunk akkori állapotának jellegét. A mű a tárgyalt kort négy részre osztva tárgyalja: 1. A polgári irodalom kialakulása. A Nyugat (ebben a részben főként Adyval, Babits-csal, Kosztolányival, Tóth Árpáddal, Juhász Gyulával foglalkozik); 2. A nép megszólal (e rész hősei Kassák Lajos, József Attila, Illyés Gyula és a népi költők); 3. A Nyugat folytatói (Radnóti Miklós, Dsida Jenő, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor, Vas István, Zelk Zoltán) és 4. A fiatalok címen rövid kitekintést ad legifjabb költőinkre. A mű szerkezete történetietlen és elvtelen. Mivel nem a magyar társadalmi fejlődésből indul ki, melynek költészetünk hű, vagy torzító tüköre, a koncepció is vegyesen változtatja a történeti és egyéb szempontokat. Így elsikkad koncepciójában 1919 határjelző jelentősége. A Nyugat-korszak költői túlságosan egybemosódnak. Végső értékelésükben azt tudjuk meg róluk, hogy a »parasztot és a munkást, igazi emberméltóságában ők rajzolták meg első ízben Petőfi óta«;²² — ezt így még Adyval kapcsolatban sem merném kimondani, nemhogy Kosztolányival, Babits-csal, Tóth Árpáddal kapcsolatban. Viszont a »nép megszólaltatói« nem történeti sorban következnek a *Nyugat* nagy nemzedéke után, (hiszen akkor Kassák helye az előző korba sorolódnék), hanem származásuk különíti el őket. Ezen a származási alapon viszont elmosódnak a határok. Mi a különbség eszerint a szemlélet szerint Kassák között, kinek költészetében »folyton alakuló forradalmiságában egy egész társadalmi osztály emberség igénye, harmónia vágya kapja meg első kifejezését«²³ és József Attila között, ki a szerző szerint »Megszólaltatta a munkásosztály komor valóságát, és egyetemes emberségű vágyait«²⁴ Legfeljebb annyi, hogy Kassák eszerint inkább volt forradalmár, mint József Attila, de ezt a különbséget elmossa közös munkás-származásuk. Így kerül egy kalap alá Weöres Sándor Zelk Zoltánnal, mint akik »a *Nyugat* polgári szemléletében éltek tovább«. Itt a származási kategóriákat azzal ugorja át, hogy a sajátos magyar polgári fejlődést egy meglepő koncepcióval egybefogja a szocialista mozgalommal: »Magyarországon, a szó ideális értelmében nem valósult

²¹ Lengyel i. m. 3. l.

²² Lengyel i. m. 62. l.

²³ Lengyel i. m. 68. l.

²⁴ Lengyel i. m. 80. l.

meg a polgárosulás, viszont máris a polgárosuláson túllépő erők jelentkeztek. Igaz, hogy ezek az erők, a szocialista mozgalmak, éppen úgy le voltak fojtva, mint az ideális polgárosultságra való törekvések s így polgári és szocialista vágyak többé-kevésbé közös fronton harcoltak egészen 1945-ig, az elnyomó hatalommal szemben.²⁵ A koncepció történetietlen volta s ezzel szorosan egybefüggő elvtelensége, lehetetlenné teszi, hogy a múlt jelenségei között értékhatárokat vonjon. Ha, Babits nyomán, meg is állapítja Kosztolányiról, hogy »a létező túlfokozott megbecsülése elhalványította benne a költő egyik lényeges hivatását: a létezők megítélését«, ezért az óvatos gáncsért, Shakespeare meghamisításával ad fényes elégtételt Kosztolányinak: »eszménye Shakespeare, a nagy ábrázoló, aki jót és gonoszt, rútat és szépet, az élet gazdag újratereztésének egyforma tárgyilagosságával, ellenszenve és rokonszenve elárulása nélkül vonultat át a szinpadán.«²⁶ Ez a történetietlenség és elvtelenség még akkor is tévútra vezet, amikor a jelenséget magát felismeri, mint Kassák esetében, akinek költészetében felfedezi ugyan, hogy kezdetben hangoztatott forradalmisága eltűnik s egy idilli, klasszicizáló költészet felé kanyarodik, de ahelyett, hogy emögött meglelné Kassák politikai fejlődését a reformista szociáldemokrácián át, a munkásarisztokrácia kispolgári szemléletén keresztül a polgári magatartásig, így kommentálja: »Mert a forradalom itt mindig a harmónia felé fejlődik. Úgy tetszik: a versek folytonosan visszatérő, már-már idillikus vágyaiban, a munkásság világotrendező humánus szándéka és idillikus feloldódása talált kifejezésre. Az a klaszicizálódás, amely felé e költészet halad, lényegében a munkásság útját jelképezi a forradalomtól az eszményeihez méltó rendig. Ez a költészet a munkásság magatartásának előképe. S talán nem véletlen, hogy éppen a magatartás vált remekművé benne.«²⁷ Ezekután természetes, hogy kitekintésében, a jövő perspektívájában sem a szocialista realizmus problémájának elvi felvetése, sem a szovjet példa iránymutatása nem szerepel. A mű, látszólagos kötetlensége s eleve hangoztatott népszerűsítő szándéka mellett nagy apparátussal íródott. Ezt a nagy apparátust azonban elvtelen eklekticizmussal kezeli. Jellemző erre az apparátusára utaló mondat, melyben egy lélegzettel utal Schöpflin Aladár gondolataira és Lukács György esztétikai módszerére.

Ez a néhány gyakorlati példa világosan jellemzi a felszabadulás utáni helyzetet. A hivatalos irodalomtörténetírás szervezett formái között a régi-módi és avult szempontú, *jellegtelen filologizálás* folyt tovább, az irodalomtörténetírás perifériáin — mert hiszen ide kell sorolnunk az ismertetett példákat — pedig olyan eszmei zűrzavar uralkodott, melynek káoszából ha valami felismerhető, az nem egy új felfogás megszületése, hanem *a nyugati polgári*

²⁵ Lengyel i. m. 90. l.

²⁶ Lengyel i. m. 42. l.

²⁷ Lengyel i. m. 68. l.

irodalomfelfogás és a *reformista szociáldemokratizmus* eszméinek továbbélése, módszertanilag egy irodalomtörténeti sematizmus kialakulása.

Az irodalomtörténetírók legtekintélyesebbje, a Kossuth-díjas Horváth János ebben az időszakban közzétett ugyan egy irodalomtörténeti érdekű művet, *A magyar vers* című verselméletet, mely számos verstörténeti kérdést tárgyal, de e sok szempontból jelentős mű olyan következetesen zárja le verselésünk kérdéseit a Petőfi—Arany korszakot követő népies-nemzeti epigonizmus korában, hogy nem lenne helyes művét itt tárgyalni.

Túlságosan sívár kép ez ahhoz, hogy teljesen igaz lehessen. Ha a hivatalos és periferikus irodalomtörténetírás nem is tudott élni szabadságával, ha a szakörök érdeklődése nem is terjedt ki a Párt iránymutatására, a kínálkozó szovjet példa elfogadására, ez az iránymutatás, ez a példa nem maradt teljesen hatástalan.

Ott hatott ez a példa, ahol hatása a leggyümölcsözőbbnek ígérkezett: az *ifjúság* körében. Új nevek tűntek fel az irodalomtörténetírás terén, — igaz, nem a szakfolyóiratok hasábjain, hanem mozgalmijellegű és szépirodalmi folyóiratokban. A Valóság, a Forum, a Csillag hasábjain új nevek tűntek fel ezek az új nevek egy új tudósnemzedék megszületését jelezték, mely eleve a Párt iránymutatását követve kezd munkájához. Ezek a fiatalok, féllábbal, vagy egészen még az egyetem padjaiban hozzákezdtek a legsürgősebb feladatok elvégzéséhez. Csak példaként említem meg néhányuk nevét s jelezve azt, hogy első megszólalásaik korántsem voltak mentek az ifjúság túlzásaitól. De nem kétséges, hogy például Király István 1947-es *Móricz Zsigmond* tanulmánya az első jelentős kísérlet Móricz Zsigmond életművének átfogó marxista-leninista értékelésére,²⁸ hogy Pándi Pál tanulmánya, *Munkásosztály és magyar irodalom* (1948) egy olyan területre veti az irodalomtörténeti érdeklődés reflektorát, ahol nem sok kutató tört csapást előtte.²⁹ Tanulmányaikat nem lenne igazságos eljárás a szigorú kritika mérlegére tenni, enélkül is nyilvánvaló, hogy az ifjúkor merész általánosításai s az ideológiai kategóriák merevségének túlzásai fel-lelhetők bennük. De jelentkezésük, problémafelvételük, munkásságuk határozott cél felé mutató iránya azt jelzi, hogy az idősebb nemzedék tétovázása csak elodázhathatja irodalomtörténetírásunk megújulását, de meg nem akadályozhatja, mert felnő egy új nemzedék, mely alighanem magával fogja ragadni azokat is, akik tegnap még mestereik voltak s úgy lehet, holnap nyomukat fogják követni.

A hivatásos irodalomtörténészek sorában is akadtak kivételek s éppen azok között, akik a multban már rangot biztosítottak maguknak munkásságukkal szakmájuk területén. Waldapfel József-re gondolok itt elsősorban, aki 1948. februárjában közzétett *Élet és irodalom* című cikkében élesen bírálja

²⁸ Király István: *Móricz Zsigmond*. Valóság. 1947. 772—790. 1.

²⁹ Pándi Pál: *Munkásosztály és magyar irodalom*. Valóság. 1948. 378—397. 1.

Babits Vörösmarty-értelmezését s ezen keresztül fényt vet a közelmúlt irodalom-felfogásának túlzásaira s erélyesen figyelmeztet arra a feladatra, hogy a »magyar irodalom fejlődését az egész magyar élet változásaival való összetartozásban a gazdasági, társadalmi és politikai fejlődéssel való kölcsönhatásában vizsgáljuk.«³⁰ Hozzálát költészetünk elsikkasztott hagyományának feltárásához, *Vajda János elfelejtett forradalmi versei*-nek napfényrehozása,³¹ *Költők a forradalomban* című nagy tanulmánya korszakunk irodalmára is új fényt vet.³²

Példáink azt bizonyítják — hogy mint ezt már jeleztük — a Párt fordulatot jelentő közbelépésére, mely irodalomtörténetírásunkat új útra terelte, nemcsak megérett az idő, hanem a fordulat bekövetkezésére meg is volt a lehetőség, a negatív és pozitív példák egybehangzó tanúsága szerint.

A változás felé az első iránymutatást Rákosi Mátyás emlékezetes cikke adta meg: *A következő láncszem* (1948. március 7). Ez a nagyjelentőségű megnyilatkozás, jóllehet csupán a pártoktatás terén adott útmutatást, hatásában kiterjedt az egész magyar kulturális életre és a marxizmus-leninizmus klasszikusainak tanulmányozására, az ideológiai tisztaság igényére és a beható bírálat szükségességére irányította tudományos életünk figyelmét. Rákosi Mátyás kezdeménye nyomán került sor tudományos életünk megszervezésére, a Magyar Tudományos Tanács működésére, mely Akadémiánk újjáalakulását készítette elő. Gerő Ernőnek a Magyar Tudományos Tanács megalakulásakor, 1949. február 25-én elhangzott beszéde, haladó tudományos hagyományunkra való utalásával, azzal, hogy hadat üzent a nyugati kapitalista országok tudományossága előtt való kritikátlan hajbólolásnak s azzal, hogy az élenjáró szovjet tudományra irányította a vigyázó szemek tekintetét, megadta irodalomtörténetírásunk újjászületésének legfőbb irányelveit.³³

1948 végén *újjáalakult a Magyar Irodalomtörténeti Társaság* és 1949-ben megindult a társaság folyóirata, az *Irodalomtörténet*. A társaság elnökének, Lukács Györgynek, elnöki székfoglalója, széleskörű elvi alapvetésben határozta meg irodalomtörténetírásunk feladatait.³⁴ »A társaság munkájának« — mondta — »csak akkor van létjogosultsága, ha középpontjába a magyar irodalomtörténet teljes és gyökeres revízióját helyezzük. Ez a kérdésfeltevés kiemeli a társaság tevékenységét a szűk értelemben vett irodalomtörténeti szakszerűségből... Mindenki tudja, hogy ez a revízió politikai társadalmi, irodalmi és pedagógiai szempontból egyaránt nélkülözhetetlen a további fejlődés számára; hogy már eddig is messze elmaradtunk a demokrácia fejlődésének valóságos szükségleteivel szemben.«

³⁰ Waldapfel József: *Élet és irodalom*. Fórum, III. évf. 165. l.

³¹ Waldapfel József: *Vajda János elfelejtett forradalmi versei. Valóság*. 1948. 196—202. l.

³² *Forradalom és szabadságharc 1848—1849*. Budapest, 1948. Szikra. 519—559. l.

³³ Gerő Ernő: *Harcban a szocialista népgazdaságért*. Budapest, 1950. Szikra. 341—354. l.

³⁴ Lukács György: *Elnöki székfoglaló-beszéd. Irodalomtörténet*. 1949. szám. 1—28. l.

Jóllehet Lukács a magyar irodalomtörténetírás egészének revízióját jelölte meg a társaság feladataként, székfoglalója a társaság tevékenységét elsősorban (és nem kirekesztően!) a XVIII—XX. század irodalomtörténetének revíziója felé irányítja, mint legfontosabb feladat felé. Azzal, hogy 1848-at, mint irodalmunk legdöntőbb fordulópontját jelöli meg, azzal, hogy határozottan állást foglal Petőfi, Ady, József Attila központi helyét illetően, irodalomtörténetírásunk súlyponti problémáit irodalmunk legutolsó századévére helyezi. Elvi alapvetése, mely irodalomtörténetírásunk egészének munkaterére érvényes, ismeretes. Csak két kérdést emelek ki tehát ebből, mely különlegesen a legutolsó századév vizsgálatánál válik fontossá. Az egyik az a követelménye, hogy tegyük központi kérdéssé az irodalmi irányok harcát azzal, hogy »ezeket sokkal mélyebben, társadalmilag is, világszemléletileg is, művészileg is konkrétan ragadjuk meg, mint ahogyan eddig történt. A magyar irodalomtörténet irányharcait elvi magaslatra kell felemelni, ki kell ragadni a személyes anekdoták atmoszférájából... Az irányok harcának középpontba helyezése a legszorosabban összefügg azzal, hogy az irodalomszemlélet, a kritika történetére sokkal nagyobb súlyt kell helyezni, mint ahogyan ez addig történt«. Nyilvánvaló, hogy ez a követelmény a kulcsa annak, hogy legújabbkori irodalomtörténetírásunk elvi tisztaságát biztosíthassuk, hogy az irodalmi élet jelenségeit társadalmi gyökérékig visszanyulva, nem elszigetelten és fejlődésükben ábrázolhassuk. A másik kérdés is általános érvényű ugyan, de jelentősége különösen a mi területünkön érvényesül. Lukács György arra hívta fel kutatóink figyelmét, hogy »az irodalomtörténet új szempontjai — jóban-rosszan — sohasem az irodalomtörténet belső fejlődéséből, saját dialektikájából nőttek ki, hanem mindig kívülről vitték be őket az irodalomtörténetbe: a költészetből, a filozófiából, a társadalomtudományból, a politikából... Társaságunk le kell, hogy vonja ennek a helyzetnek összes következményeit. Széles közreműködő-gárdát, széles kollektívet óhajt szervezni. Fel akarja használni az irodalomtörténészek szaktudását, de munkájába egyrészt be akar vonni minden irodalmi kérdések iránt érdeklő költőt, író, kritikust, stb., másrészt meg akarja teremteni a szakadatlan kapcsolatot a társadalomtudományok és történelem, a filozófia és az esztétika művelőivel, továbbá — a mennyire a körülmények engedik — be akarja vonni munkánkba azokat a politikusokat és publicistákat, akik foglalkoznak az irodalom és a művészet kérdéseivel, végül, de nem utolsó sorban tudományosan aktivizálni akarja a pedagógusok minél nagyobb tömegeit«. Lukácsnak ez a követelménye nemcsak szervezeti jellegű, megvalósítása a feltétele annak, hogy irodalomtörténetírásunk kiszabaduljon a rosszértelmű, szűk »szakmaiság« börtönéből, bekapcsolódjék a magyar tudományos élet egészének egységes munkájába, ne szakadjon el az élő irodalom életétől és a társadalmi fejlődés tevékeny, ható tényezőjévé váljék.

Meg kell állapítanunk, hogy a Magyar Irodalomtörténeti Társaság újjáéledése kutatási területünkön sem maradt eredménytelen. Elevenebb és rend-

szeresebb munka indult meg ezen a területen is. Tartozunk a történeti igazságnak annak megállapításával, hogy a munka rendszerességét részint a Magyar Tudományos Tanács, de még inkább az *újjáéledt Magyar Tudományos Akadémia* irányító és ellenőrző munkája biztosította s biztosítja maiglan.

A társaság folyóirata, az *Irodalomtörténet* is új folyamban éledt fel s az új szellemű kutatás szócsovénévé vált. Elvi jelentőségű eredménynek kell tartanunk, hogy 1949-ben megjelent első számában először közölte magyarul Lenin *Pártszervezet és pártirodalom* című tanulmányát s ugyane számban a *A szocialista realizmus problémái* című szovjet kiadvány Fagyejev-írta bevezetéséből is közölt egy részletet, jelezve ezzel azt, hogy irodalomtörténetírásunk a marxizmus-leninizmus klasszikusainak iránymutatásából s a szovjet tudomány élenjáró példájából kiindulva akarja végezni munkáját. Ezt a kezdeményt folyamatos publikációk követték, sok bírálatra szoruló folyóiratunk pozitív értékei közé tartozik, hogy szerkesztői rendszeresen irányítják kutatóink figyelmét a szovjet irodalomtudomány eredményeire. Ma ez a munka már szélesebb mederben folyik, az Irodalomtörténeti Dokumentációs Központ kiadásában megjelenő *Irodalomtudományi Értesítő* a szovjet irodalomtudomány legfrissebb eredményeit nemcsak könyvészeti közleményekben, hanem a legfontosabb tanulmányokat fordításban is publikálja.

Elvi jelentőségű eredmény az is, hogy a társaság mélyreható viták során, munkaközösségi munkával, megteremtette a kutatás legfontosabb kiindulási alapját. Egyrészt tisztázta irodalomtörténetírásunk számára a *korszakhatárok kérdését*, immár a társadalmi fejlődés fordulóit véve alapul. Legújabbkori irodalmunk területén ezek a korszakhatárok így alakultak ki: 1849, 1867, 1890, 1905, 1919, 1931, 1945. Ezek a korszakhatárok több ponton áttörnek a polgári irodalomtörténetírás öncélúan irodalmi szempontú, a valóságos társadalmi fordulók jelentőségét elkendőző korszakolását s eleve helyes irányba terelik a kutatást. Az 1849-es korszakhatár beiktatása felszámolja azt a fölfogást, mely a reformkor kezdetétől a kiegyezésig egyetlen korszakot ismert csupán s ezzel részben csökkentette 1848-as forradalmunk jelentőségét, részben a kiegyezést, mint 1848 kiteljesedését, betetőzését tüntette fel. 1890 korszakhatárként való beiktatása részint ráirányítja a figyelmet a munkásmozgalom és a parasztmozgalom hazai alakulására, részint a haladó polgári és a hozzácsapódó értelmiségi réteg irodalmi mozgalmainak kezdeteire, mely az uralkodó osztályok belső ellentéteire is utal. Ha csak e két korszakhatár beiktatásának jelentőségét vesszük tüzetesebben szemügyre legújabbkori irodalmunk szempontjából, nyomban szembetűnik alkalmasságuk, előbbinél Arany János, utóbbinál Mikszáth Kálmán, Gárdonyi Géza életművének, az *A Hét* irodalmi megmozdulásának helyes értékelése terén. A másik ilyen kiindulási alap az a vázlat volt, melyet egy szűkebb munkaközösség (Keszi Imre, Klaniczay Tibor, Király István, Komlós Aladár és Waldapfel József) készített *irodalmunk történetének egészéről*, először kísérelve meg irodalmunk fejlődését a marxi-lenini elmélet

alapján, e fejlődés legfőbb mozzanatait értékelve, megrajzolni. Ez a vázlat kísérelte meg először érvényesíteni az új periodizációt irodalmunk történetében, ez a vázlat szerzett érvényt Ady Endre, József Attila központi helyének, ez nyúlt először az olyan életművek irodalomtörténetünk egészének arányaira tekintő értékeléséhez, mint Kemény Zsigmond, Madách Imre műve egyfelől, másfelől Juhász Gyula életműve, ebben tette meg irodalomtörténetírásunk az első lépést a lezárt életművekre való korlátozottságtól a haladó hagyomány és az élő irodalom szerves egybekapcsolása felé. Mind a periodizáció, mind irodalmunk történetének e vázlata számos kérdést hágy felelet nélkül. De kétségekívül belőlük indult ki legújabbkori irodalmunk elvi szempontú kutatása.

Megindult az *irodalmi irányok* feldolgozásának munkája is. Komlós Aladár vitaindító előadása nyomán megtárgyalták irodalomtörténéseink az úgynevezett irodalmi Deák-párt problémáját, Király István megkísérelte népi demokráciánk irodalmának áttekintését, Pándi Pál két tanulmányt is szentelt a szociáldemokratizmus irodalomtörténeti értékelésének.

A *polgári irodalomtudomány* célzatos értékelésén jelentős rést ütött Komlós Aladár adatfeltáró munkássága Kemény Zsigmond életművét illetően. *Kemény és Engels* című tanulmánya kimutatta, hogyan ferdítette el Kemény Engels tételeit, *Vajda János nyílt levele Kemény Zsigmondhoz* című közleménye mélyen belevilágított abba a boszorkánykonyhába, amelyben Vajda János sorának keserűjét főzték. Itt említhető meg Nagy Miklós tanulmánya, *Harc az 1874-es Petőfi kiadás körül*, mely belevilágít abba a tervszerű munkába, melynek során megkezdődött Petőfi forradalmi jelentőségének elpalástolása.

A *haladó hagyomány* felé is fordult irodalomtudósaink figyelme. Barta János tanulmánya, *Arany János a Bach-korszakban*, az első jelentős kísérlet arra, hogy Arany 1849 és 1867 közötti működését a függetlenségi mozgalom szempontjából értékeljük. Ide tartozik Nagy Péter tanulmánya, *Móricz Zsigmond, a novellairó*, mely a tanulmány szerény címén messze túlmutatva, Móricz pályafutásának első mélyreható elemzése, Bóka László *Juhász Gyula*, Kardos László *Tóth Árpád*, Komlós Aladár *Vajda János* tanulmánya és Belia György *Tolnai Lajos-a*, mely úgy vázolja fel Tolnai Lajos alakját, hogy közben élesen megbírálja Tolnai narodnyik-jellegű feltámasztását. Az említett tanulmányok jelentőségét növeli az, hogy jelentős részük a Magyar Irodalomtörténeti Társaság által megindított »Magyar Klasszikusok«-sorozat előszavaként jelent meg, tehát a leszélesebb nyilvánosság felé forduló igénnyel.

A pozitivistá és szellemtörténeti hatás- illetve kozmopolita korszellemkutatás felszámolása is kezdetét vette. Máthé-Haupt György *Puskin és a magyar irodalom*, Lutter Tibor *Shakespeare és a hazai anglistika*, Kovács Endre *József Attila és Wölker* című tanulmánya törték az utat ezirányban.

Az *irodalomtörténeti kutatás tárgyi feltételeinek megteremtésére* is jelentős lépések történtek, Voinovich Géza gondozásában megindult Arany kritikai kiadásának közzététele, folyik Ady, József Attila kritikai kiadásának elő-

készítése. Ezen a téren jelentős részlet-kutatásokról is említést kell tenni. Az olyan tanulmányok, mint Németh G. Béla *Komjáthy Jenő kiadatlan versei*, Földessy Gyula *Ady és az 1905-ös orosz forradalom*, Osváth Béla *Juhász Gyula, mint az 1919-es szegedi színházi direktórium igazgatója*, nem egyszerű adatközlések, hanem alkalmasak arra, hogy haladó íróink arcképét lényeges vonásokkal gazdagítsák.

Talán az is eredményeink között említhető, hogy irodalomtörténetírásunk elsőik között igyekezett *Sztálin* tanítását a nyelvtudományról az irodalomtörténetírás feladatainak elmélyültebb meghatározására felhasználni.³⁵

Körülbelül ennyi az, amit eredményként felmutathatunk s ezt legfeljebb azzal egészíthetnők ki, hogy beszámolunk néhány készülő monográfiáról: folyamatban van Arany János, Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Thury Zoltán, Ady Endre, Móricz Zsigmond, Juhász Gyula, Radnóti Miklós életművének monografikus feldolgozása.

Tárgyilagosan meg kell állapítanunk, hogy ezek az eredmények nem becsülhetők le, különösen ha a »fordulat éve« előtti időszak eszmei zúrzavarához, tétlenségéhez, illetve régimódi, minőségileg is silány filologizálásának eredményeihez mérjük. A marxi-lenini elmélet elvi alapján, feladatainkat a társadalmi haladás szükségleteihez mérve, *tervszerű és rendszeres munka* indult meg mind a tudományos kutatás, mind a tudomány népszerűsítésének vonalán. Sikerült irodalomtörténetírásunk területén felszámolni a közelmúlt két legelterjedtebb irodalomtudományi irányzatának, a pozitívizmusnak és a szellemtörténetnek burzsoá fertőzetét, az öncélú tudomány eszméjének tekintélyét, sikerült kirtani a tudományt is rabszíjra fűző, a nyugati polgári tudományosság előtt hajbókoló kozmopolitizmust és az önkéntes börtönt kínáló sovinizmust. Irodalomtörténeti munkásságunk megváltozott jellegére mutat az olyan kiadvány, mint az Ady antiklerikális harcát dokumentáló *Fekete lobogó* című, Földessy Gyula és Király István szerkesztésében megjelent cikkgyűjtemény, mely tevőlegesen segítséget nyújtott népünk harcában a klerikalizmus ma is ártó tevékenysége ellen. Az a lassan megindult, de ma már észlelhető javulás általános iskolai és középiskolai tankönyveink terén, részben irodalomtörténetészeink közreműködésének, részben annak köszönhető, hogy a tankönyvírók fokozatosan egyre több támogatást kapnak munkájukban irodalomtörténetírásunktól. Az Irodalomtörténeti Társaság nyilvános vitaüléseinek nagy látogatottsága, annak a mozgalomnak kezdeti sikerei, melyet a társaság országos méretekben indított meg irodalmunk népszerűsítése érdekében, biztató jelek.

Biztató, de egyben sürgető és figyelmeztető jelek is.

Mert ha meg is állapítottuk, hogy voltak eredményei munkánknak, ez nem jelenti azt, hogy meg lehetünk velük elégedve s nem jelenti azt, hogy nincsenek felülülő hibák munkánkban. Azt hiszem, ezek feltárása a legfontosabb feladatunk.

³⁵ Bóka László: *Sztálin tanítása a nyelvtudományról és irodalomtudományunk feladatai. Irodalomtörténet*. 1950. 4. szám. 1—9. l.

Kívülről közelítve meg a hibák magvát, előjáróban állapítsuk meg, hogy az eredmény igen sovány. Akadémiánk Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának gondozásában a közelmúltban hat irodalomtörténeti, illetve irodalomtörténeti érdekű kiadvány jelent meg, ezek közül egy olyan, mely legújabbkori irodalmunk történetének körébe tartozik, Voinovich Géza Aranykiadása. Az osztály ülésein is igen csekély az irodalomtörténeti felolvasások és viták száma s ezek is inkább irodalmunk régebbi korszakaihoz kapcsolódnak. (Nem írhatjuk a mi munkaterületünkön folyó munka javára Waldapfel József ünnepi Vörösmarty-tanulmányát csupán azért, mert megemlékezett benne Vörösmarty utolsó éveiről is: Vörösmarty életműve egészében az előző kor problémáihoz tartozik.) Ennek a helyzetnek oka igazán nem az, mintha Akadémiánk elzárkóznék a legújabbkor irodalmi problémái elől, hanem *a termelés hiánya*.

Az Irodalomtörténeti Társaság folyóirata sem tükrözi másként a helyzetet. Olyan tanulmány, mely felmérte volna Arany János, Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Ady Endre, Móricz Zsigmond, József Attila életművét és munkásságuk marxista-leninista elemzésének feladatára vállalkozott volna, nem jelent meg folyóiratunkban, jöllehet ezek a feladatok nemcsak irodalomtörténetírásunk elsőrendű feladatai, de az iskolai oktatás és az új irodalmi köztudat megteremtése szempontjából is a legsürgősebb teendők. Nem született összefoglaló kép a múlt század függetlenségi mozgalmainak irodalmi tükrözéséről, senki sem elemezte a *Nyugat* jelentőségét, 1919 fordulatát, a népi írók mozgalmát, az emigráció irodalmát, noha ezeknek elemzése tárná fel legújabbkori irodalmunk fejlődésének erővonalait. Népi demokráciánk irodalmával egyetlen összefoglaló tanulmány foglalkozik, de legújabb irodalmunk legjelentősebb alakjairól, irányjelző alkotásairól egyetlen tanulmány sem látott napvilágot. A Magyar Írók Szövetségének Kongresszusa, a Magyar Színház- és Filmművészeti Szövetség konferenciája, a legújabb kor stílusirányainak kérdését felvető építészeti vita épp úgy nem vert semmi visszhangot folyóiratunk hasábjain, mint ahogy Pártunk II. Kongresszusának megnyilatkozásairól, nagyfontosságú határozatairól is hiába keresünk legalább regisztráló közleményeket. Ha el is dicsekedhetünk azzal, hogy elsők között kíséreltük meg Sztálin nyelvtudományi cikkeinek értékelését szaktudományunk területén, hol tükrözi folyóiratunk azt, hogy kutatóinkat maiglan foglalkoztatja e nagyjelentőségű, a felépítmény egészét érintő ideológiai útmutatás, kutatásuk gyakorlatában vagy elvi viták során?

Ezeket a kérdéseket nem leljük az *Irodalomtörténet* gyarapodó évfolyamaiban, de olvashatunk terjedelmes traktátusokat *Janus Pannonius*-ról, *A materialista Bessenyei György*-ről, Heltai Gáspár *A részegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról való dialógus* című bizonyára jelentős művéről s vitacikkeket arról a kérdéstről, hogy vajjon mily mértékben regnált Vörösmarty ifjú szíve felett Perczel Etelka s nem kell-e egy bizonyos nevezetű »Jolán«-val is számolnunk,

mint ihletforrással... Nem becsüljük le a legkisebb részletproblémák felderítését sem régi irodalmunk területén, a tükrözött valóság minél teljesebb ismerete kell ahhoz, hogy a tükröződést helyesen értékelhessük s hálát érdemel az a kutató, aki akárcsak egy kis porszemmel is többre derít fényt, melyet Vörösmarty csizmája felkavart. De legújabbkori irodalomtörténetírásunk viszonylagos meddségére vall az a tény, hogy megszülethetett és teret kaphatott az »Etelka-kérdés« irodalomtörténetünk vezető orgánumban.³⁶

A produkció taxativ számbavétele ezt a képet mutatja.

Holott nem a tudományos termelés csekély volta csupán a hiba, bár ez is elgondolkodtató tünet és megérdemli, hogy okát keressük, azon a már előljáróban említett okon túl, hogy irodalomtörténetírásunk multbeli gyakorlatától idegen volt az élő és a közelmultbeli irodalom értékelése.

A tudományos termelés csekély volta elsősorban egy sajátos jellegű *káder-hiányra* vezethető vissza. Azért nevezem sajátos jellegűnek, mert nem arra gondolok csupán, hogy azok a kutatóink, akik hivatásszerűen foglalkoznak legújabbkori irodalmunkkal, milyen kevesen vannak s hogy — máig sem lévén Irodalomtudományi Kutatóintézetünk — olyan szinte egy sincs köztük, aki teljes munkaerejét és munkaidejét a tudományos kutatásnak szentelhetné. De gondolok elsősorban arra, hogy azok az irodalomtörténészeink, akik túlnyomórészt a régi magyar irodalom területén végeznek kutatómunkát, érdeklődési körükből szinte teljesen kirekesztették a legújabbkori s főként az élő irodalom problémáit. Ennek az ideológiai helytelenségéről nem kell sok szót ejtenünk. Az az ankét, mely erről a kérdésről a Szovjetunió Írószövetségében folyt s amelyen Fagyjev hadat üzent annak az irodalomtudománynak, mely elfordulva a jelentől, csak a multtal hajlandó foglalkozni, megfelel erre a kérdésre. A szovjet irodalomtörténészek lelkesen csatlakoztak az irodalomtörténetírás és az irodalmi kritika elválasztása elleni harchoz. J. Kovalcsik például kimondotta: »A jelenkortól való elszakadásnak az irodalomtudományra nézve végzetes következményei vannak. Mert lehet-e elméletről beszélni olyan irodalmi művekkel kapcsolatban, melyek szerzői tudatosan távartják magukat az irodalom fejlődésének leghaladóbb eredményeitől, attól, ami újat a szovjet irodalom adott? Az ilyen művek feltétlenül az apoliticizmus és objektivizmus hibáiba esenek. Nemcsak, hogy nem viszik előbbre a tudományt, ellenkezőleg, a kutatómunka megcsontosodottságának, céltalanságának, az egy helyben való topogásnak jellegzetes példái... És még akkor is, ha az irodalomtörténészt a régi irodalom jelenségeinek tanulmányozása foglalja le, a jelenkor elmélyült ismerete, a szovjet írók alkotásainak nyomán ezt a multat mélyebben és pontosabban tudja látni.«³⁷ A szovjet példamutatást ezen a téren irodalom-

³⁶ Gálos Rezső: *Etelka*. Irodalomtörténet. 1950. 4. szám 69—75. l.

³⁷ *Irodalomtörténet*. 1942. 2. szám. 189—192. l.

történezeinknek csak igen csekély rétege fogadta el. Valóságos kasztszerű elkülönülés alakult ki s irodalomtörténezeink nemcsak az Írószövetség munkájától tartják távol magukat, de még mutatóban sem fordul elő, hogy a Magyar Irodalomtörténeti Társaság legújabbkori munkaközösségének vitaülésein valaki megjelenjen azok közül a kutatók közül, akik a régi magyar irodalmat búvárolják. Itt leli magyarázatát az is, hogy az irodalomtörténeti kutatás számára nem sikerült szélesebb munkaközösséget kialakítanunk, nem sikerült munkánkba sem íróinkat, sem pedagógusainkat jelentős mértékben bevonni. Elképzelhetetlen, hogy ne gyakorolna akár az írókra, akár a pedagógusokra vonzó hatást az a lehetőség, hogy elmélyedjenek haladó hagyományaink rendszeres tanulmányozásába. De ha ennek az az ára, hogy le kell mondaniuk arról a széles horizontról, mely hivatásuk betöltésétől elválaszthatatlan, ha a tudománnyal való szorosabb kapcsolatuk érdeklődési körük leszűkítése árán válik csak lehetővé, akkor nem csoda, ha visszahúzódnak. A kasztosodás terén ugyanis nincs megállás. Ma már ott tartunk, hogy a tudományos tárgyválasztás egyben a kizárólagossági jog megszerzését is jelenti. Nem kell mondanom, hogy ennek milyen kárát vallja tudományos életünk. Ha egy témát ki lehet sajátítani, akkor megszűnik a nemes verseny lehetősége, akkor elhal a víta-kedv, megbénul a tudományos élet. Nem kívánhatjuk íróinktól, pedagógusainktól, hogy a kisajátított tárgykörök féltve őrzött trezorjai körül ólálkodjanak, vagy a maradékon osztozzanak.

Természetesen, nem írhatjuk csupán e sajátos káder-helyzet rovására a tudományos termelésben mutatkozó elmaradást. Szerepet játszik ebben egy, a marxizmus-leninizmus felfogásától elhajló *prakticizmus és opportunizmus* is. Prakticizmusnak nevezhetjük azt a felfogást, mely feleslegesnek tartja az Ady költészetével való foglalkozást, mivel ezt a kérdést Révai József Ady-tanulmányában és emlékebeszédeiben alapján véve megoldotta, feleslegesnek tartja a József Attila-kérdés újabb felvetését, mert erről Horváth Márton már nyilatkozott. Opportunizmusnak nevezhetjük azt a felfogást, mely nem tartja tanácsosnak ennek, vagy amannak a témának feldolgozását mindaddig, amíg arról Révai József, Horváth Márton, vagy valaki más a politikai vezetők közül autentikus nyilatkozatot nem tesz. Mindkét felfogás káros és annál veszedelmesebb, mert nemcsak valóságos inproduktivitást von maga után, hanem vannak olyan burkolt formái is, melyek az alkotás látszatát keltik. Az egyik ilyen ál-alkotás-mód az, amikor patentként használjuk politikai vezetőink megnyilatkozásait. Ha Révai József megállapította azt, hogy Reviczky és Komjáthy vacuumban éltek, akkor részint minden kortársukra mechanikusan alkalmazzuk ezt a formulát, részint elismételjük, anélkül hogy kiindulópontnak elfogadva, kimutatnók, hogy mit jelent az irodalmi alkotás tükrében ez a vacuum. A másik fajtájú ál-alkotás az, mely az autentikusan még nem fémjelzett irodalmi jelenségekkel foglalkozva, eleve elhárítja magától a megoldás megkeresésének feladatát, mondván, hogy »xy életműve végleges értékelésének ideje még nem

érkezett el« s csupán adalékokkal szolgál a kérdés megoldásához, magánál bátrabb kutatókra bízva a tévedés lehetőségével való megbirkózás veszélyét.

Ezzel a jelenséggel függ össze az, hogy sem irodalomtörténetünk legújabb korának vezetőalakjaival nem foglalkozunk, sem pedig e századév problematikus egyéniségeivel. Terjedelmes s nem is érdektelen tanulmány foglalkozik *Riedl Szende prágai korszaka és harca a tudományos kritikáért* címen ez elfeledett s a maga korában meglehetősen elszigetelten működő kitünő nyelv-tudós kritikai munkásságával (nem állhatom meg, hogy fel ne hívjam a figyelmet arra az önkéntelen humorra, mely egy olyan tudós »prágai korszaká«-t emlegeti, kinek létéről s élete egyéb korszakairól aligha tud valamit az átlag olvasó), de nem foglalkozunk azzal a harccal, melyet ugyanebben az időben irodalmunk legnagyobbjai, Arany, Tompa, Jókai, Vajda folytatnak a vérbe-tiport nemzeti függetlenségért. Az *Irodalomtörténet* megindulása óta két ízben foglalkozott Mikszáth Kálmánnal. Az egyik közleményben fény derül arra a problémára, hogy Mikszáth *Otthon* című verse nem 1869-ben, hanem 1867-ben keletkezett, a másik néhány kiegészítést közöl Mikszáth bibliográfiájához. De arra három év során sem került sor, hogy valaki megrajzolja Mikszáth írói arcképét s e nagy haladó írónk teljes megértéséhez, nagysága felméréséhez helyes szempontokat adjon az olvasóknak s főként tanárainknak. Vajdáról, Adyól, József Attiláról csak adalékok látnak napvilágot, Móricz Zsigmonddal egyetlen tanulmány foglalkozik, Kaffka Margittal egy sem, de éles vita folyik arról, hogy a forradalom után visszahúzódó, halálos betegségével küszködő Tóth Árpád »szocializmust megközelítő szemlélete« 1915-ben, vagy már 1912-ben kezdődött. Ám ugyanígy hiányoznak a problematikus egyéniségek értékelései, Keményről, Madáchról, Reviczkyről, Babits-ról hallgat az irodalomtörténet fóruma, holott éles ítéletekkel, elmaradt koszorúzásokkal adós. A veszélytelen kérdések keresése az oka annak, hogy irodalomtörténészeink túlnyomó többsége a mult felé fordítja arcát. Közmondásaink népi hitelességének kérdése még nincs tisztázva s így nem tudom eldönteni, hogy valóban közmondás-e az, amit iskolás koromban annyiszor hallottam: »Járt utat a járatlanért el ne hagyj«. De az bizonyos, hogy ezt a közmondást nem a Columbusok, nem a Kőrösi Csomák számára találták ki. Mi is jól tennők, ha törölnénk jegyzeteink közül s Adyt »céduláznánk ki«: »Új, új Vizekre, nagy szűzi Vizekre, Repülj hajóm«!

Még a meglevő produkció minőségéről és hiányosságairól kell néhány szót szólnom.

Felötlő jelensége legújabbkori irodalomtörténetírásunknak, hogy nevében az »irodalom« egyre szerényebb csengésű s a »történetírás« új hangsúlyt kapott. Mintha tudományunk feladta volna önállóságát és a történettudomány szerény segédtudományává fokozta volna le magát. Egy-egy irodalomtörténeti tanulmány azt a benyomást kelti, mintha szerzője csupán adalékokat, példákat és hasznosítható idézeteket akarna összegyűjteni a politikai történetírás számára, mintha nem lenne különleges feladata irodalomtörténetírásunknak. Írói arcképek

készülnek, életművek értékelése készül, melyekből haladó, vagy maradi politikusok arca bontakozik ki, politikailag pozitívan, vagy negatívan értékelhető művekről hallunk, de az igen kevésbé világlik ki belőlük, hogy az arckép nem egy politikus, hanem egy költő arcképe, hogy a mű nem vezércikk-gyűjtemény, hanem verseskötet. Ez a helyzet abból a természetes szükségletből alakult ki, hogy a depolitizáló, csak költői formákkal bibelődő, reakciós irodalomtörténet-írás gyakorlatával, gyökeresen szakítsunk. Az első lépést meg is tettük, biztosítottuk a tartalom primátusát az irodalmi művek elemzése terén, de a második lépés, a művek eszmei és formai egységében való értékelése elmaradt. Ennek az a veszedelme, hogy *a művészi ábrázolás esztétikai értékelése háttérbe szorul*, vagy teljesen elmarad s az irodalomtörténész szemében egybemosódnak a csak történetileg értékelt irodalmi jelenségek. Jellegzetes példája ennek a módszernek Pándi Pál tanulmánya, *A szociáldemokrata irodalom magatartása az 1914–18-as világháború alatt*. Ez a tanulmány, mely a reformista, opportunistá szociáldemokratizmus fertőző hatását akarja kimutatni irodalmunkban, helyes ideológiai és történeti alapon áll. Az imperializmus háborús agressziójának idején rendkívül időszerű is, ma is élő veszedelmekre mutat rá s hozzásegít jelenünk megértéséhez azzal, hogy a szociáldemokratizmus politikáját történeti távlatba helyezi, előzményeiben mutatja be. Mégis elhibázottnak kell tartanunk. Mert a művészi értékek iránt teljes közömbösséggel, nem ma is élő és ható írókon keresztül példázza a szociáldemokratizmus áruló politikájának irodalmi vetületét, hanem Nagy Erzs, Benjámin Ferenc, Csizmadia Sándor, Peterdi Andor, Molnár Lipót, Lénárt Ernő, Várnai Zseni versein, Vanczák János, Wischnovszky Ignác novelláin, egy-két kivétellel irodalmon kívüli, mindenki számára ismeretlen és érdektelen szerzők művein. Ezek a nevek egy ilyen tanulmányban legfeljebb egy kurta felsorolás erejéig szerepelhetnének, annak bizonyosságául, hogy a magyar irodalom ehhez a politikához csak az irodalom igazi világán kívül tudott írókat adni. Ám ha Pándi Pál irodalmunk történetét nem tekintette volna egyszerű példatárnak, adattárnak, akkor rálelt volna tanulmánya központi alakjára, Kassák Lajosra. Amit Pándi tanulmánya igazolni akar, a szociáldemokratizmus irodalmi vetületének káros mivoltát az első imperialista világháború idején, azt Kassák művein is kimutathatta volna s arra is módja lett volna, hogy ezt az állásfoglalást következményeire utalva mutassa meg és értékelje. Ebben az esetben Pándi tanulmánya irodalomtörténeti érdekű lenne, arra is fényt derítene, hogy bizonyos ideológiai hibák milyen deformációit hozták létre az írói tehetségnek, azt is megmutathatná, hogy Kassák látszólagos háborúellenessége valójában milyen közel van a szociáldemokrata párt 1914–18-as politikájával, tehát arra is rávilágíthatna, hogy milyen veszedelmes és megtévesztő az irodalmi színvonalon, irodalmi formákban jelentkező pacifizmus. Talán túlzásnak tetszik, hogy éppen Pándi úttörő tanulmányát választottam példának. De éppen azért tettem ezt, mert rendkívül fontosnak tartom e tanulmány problémafelvetését és sajnálatosnak azt, hogy tanulmánya irodal-

monkívoli anyagával, irodalmi értékekre nem tekintő értékelésével éppen az irodalom iránt érdeklődők számára vált hatástalanná. A symbolizmus veszedelmeire rá lehet mutatni elvégre Miklós Jutka versein keresztül is, de azt hiszem, Révai Józsefnek van igaza, aki a symbolikus ábrázolás kérdését Ady **Endre** életművének értékelése során vetette fel.

Már máshelyütt említést tettünk az *irodalomtörténeti sematizmusról* s annak főokát az irodalomtörténetírók ideológiai tájékozatlanságában jelöltük meg. Ehhez itt azt kell hozzátennünk, hogy az irodalomtörténeti sematizmus klalikulálásának másik forrása kétségkívül az, hogy irodalomtörténészeink iemondtak az esztétikai értékelésről s általában csak egy merev történeti fejlődésrajzot és ideológiai fejlődés-vázlatot alkotnak, ha egy-egy író ábrázolni akarnak. Ez alól szinte nincs kivétel: legújabb irodalomtörténeti jellemzéseink veszedelmesen hasonlítanak egy — nem túlságosan jó! — káderjellemezéshez. Veszedelmes fénytani csalódások állnak elő ennek következtében. Érdemtelenül elfeledett költők értékükön felüli méltatásban részesülnek s bizonyos politikai értékelésen alul egybemosódnak irodalmunk alakjai. (Ennek veszedelmes voltára, hibáinkat karrikírozva, mutatnak rá az egyetemi és főiskolai hallgatók vizsga-feleletei. Hallottam feleletet, melyben Gvadányi, Kisfaludy Sándor és Berzsenyi között nem volt semmi különbség, mert mindhárman a konzervatív nemesség képviselői voltak, Tolnai Lajos magasan fölébe nőtt Jókainak is, Mikszáthnak is, mert éles kritikát gyakorolt az uralkodó osztállyal szemben. A felelők nem a hallgatott előadás értékelését reprodukálták, hanem az előadások módszerét követték. Így nőtt Gárdonyi gyenge regénye, a *Lámpás*, magasan az *Egri Csillagok* fölé, így torzul el irodalmunk értékrendje, így válik sematikussá.)

»Amikor most fellépünk a sematizmus ellen, az irodalom alakjainak papírjellege ellen, akkor azt kívánjuk, hogy íróink mélyebben, sokoldalúbban, gazdagabban ábrázolják az életet és az új életet építő embereket. Amikor színvonalat, mesterségbeli tudást, elmélyülést kívánunk íróinktól, akkor ez a harc nem az eszmeiségért megvívott harcunknak visszacsinálását, hanem továbbfejlesztését jelenti« — figyelmeztette íróinkat Révai József.³⁸ A figyelmeztetés nemcsak íróinknak szól. Mi is megvívtuk a magunk harcát s eljutottunk odáig, hogy az irodalmi jelenségekhez az eszmeiség felől közeledünk. Ámde mély, sokoldalú, gazdag irodalmunkat felületesen, egyoldalúan és szegényesen elemeztük, amikor csak az írók rendőrileg kinyomozható maguktartását s műveik politikai tartalmát kísértük figyelemmel. A sematikus írói munkánál nem kevésbé hibás a sematikus irodalomtörténeti értelmezés sem: az egyik a valóságot hamisítja meg, a másik a valóság tükrét homályosítja el.

Hibáink és hiányosságaink felsorolását még sokáig folytathatnám. De azt hiszem itt az ideje, hogy e hibák és hiányosságok végső okára is rámutassak.

³⁸ *Csillag*. IV. évf. 5. szám. 589 l.

Mi elfogadtuk elvi alapul a *marxi-lenini tanítást*, de nem mélyedtünk el eléggé benne, mi elfogadtuk példaképünknek a *szovjet irodalomtudományt*, de nem kíséreltük meg annak gyakorlati követését: azaz *önálló alkalmazását* módszereiknek. (Ez utóbbi téren eljárásunk adminisztratív eljárásnak nevezhető. Az *Irodalomtörténet* minden száma közöl egy vagy több szovjet irodalomelméleti vagy irodalomtörténeti tanulmányt. De olyan tanulmányt, mely egy felderítetlen magyar irodalomtörténeti problémát úgy old meg, hogy azon felfedezhetnők a szovjet példa nyomán tett önálló munkát, lámpással kell keresnünk.) Ezért nem tudtuk elvégezni a ránk váró feladatokat s ezért marasztalható el legújabbkori irodalomtörténetírásunk, megbecsülendő eredményei ellenére is a legfontosabb kérdések megkerülésének és az irodalomtörténeti sematizmusnak hibájában.

Fejlődésünk, eredményeink és hibáink ismertetése után rá kell térnünk feladataink megjelölésére.

Legújabbkori irodalomtörténetírásunk megújulásának az a feltétele, hogy érdeklődésünk középpontjába *jelenkorunk*, szocializmust építő irodalmának problémái kerüljenek. Fel kell számolnunk azt a felfogást, mely az elvi általánosítás előfeltételének a befejezettséget, lezártágot tekinti, mint a marxizmus-leninizmus lényegétől idegen, ellenséges felfogást. Éles határt kell vonnunk az idealista-megalapozottságú, multközpontú historizmus és a jelent magyarázó, jövőt építő történelmi materializmus között.

Mai fejlődésünk megértése szempontjából van szükségünk a mult irodalmának, elsősorban a közelmult irodalmának tanulmányozására. Ennek a vizsgálatnak *kritikai jellegűnek* kell lenni. Azoknak a tanításoknak értelmében, melyekben Sztálin megvilágította a társadalmi eszmék keletkezésének és társadalomformáló hatásának jelentőségét, világosan különbséget tesz a haladást gátló és a haladást segítő, szervező, mozgosító, átalakító eszmék között. Legújabbkori irodalomtörténetírásunknak tehát nemcsak az a feladata, hogy megállapítsa, miként alakultak ki a társadalom anyagi életének fejlődése következtében előállott új feladatok szolgálatában az új eszmék, de rá kell mutatnia arra a folyamatra is, amikor ezek a természetesen felmerülő, békésen kifejlődő eszmék társadalmi öntudattá váltak, agresszíven szembefordultak a régi eszmékkel és forradalmi változást idéztek elő irodalmunkban. Rá kell mutatnia legújabbkori irodalomtörténetírásunknak a haladó irodalom előrevivő, forradalmasító hatására s le kell lepleznie az irodalmi konzervativizmus, illetve a haladás álcáját magára öltő reakciós irodalom fejlődést gátló, ellenforradalmi jellegére. Ezt a történeti és kritikai distinkciót különösen a közelmult irodalmában kell sürgősen végrehajtanunk, mivel a közelmult eszméi korántsem haltak el, élnek és hatnak ma is. Ezt a distinkciót azonban csak a jelenközpontú irodalomtörténeti kutatás tudja sikeresen elvégezni. Mert ha csak a multat akarja értékelni az irodalomtörténész s nem tekint a jelenre, akkor azt talán többé-kevésbé megállapíthatja, hogy a multban mi volt haladó, forradalmi

irodalmi jelenség és a multban mi volt maradi, ellenforradalmi irodalmi jelenség. De ez a művelet csak a tegnap reakciós eszméit teszi ártalmatlanokká, de nem ügyel arra, hogy ami tegnap haladó volt, az ma már korántsem emelhető át egészében és kritikátlanul jelenünkbe. Másrészt csakis a Sztálin tanítását követő, jelenközpontú irodalomtörténetírás, mely a tegnap eszméit mai hatásukban is vizsgálja, óvhat meg egyrészt attól a vulgarizáló irodalomszemlélettől, mely a mult íróit csupán koruk társadalmi valósága tükrözőinek tekinti, másrészt megóv a multtal szemben érvényesülő objektivizmustól, mely a multban hajlandó elmosni az osztályhatárokat, nem tulajdonít jelentőséget a pártharcoknak.

Végül pedig a jelenközpontú irodalomtörténetírás számolhatja fel azt a helytelen felfogást, mely minden felderítetlen tudományos problémát egyként fontosnak tekint s a teljességre való törekvés szent nevében idegenkedik minden általánosítástól, minden összefoglalástól a részletkutatások befejezése előtt. A jelen szükségletei igenis arra kényszerítik irodalomtörténészeinket, hogy *irodalmunk központi problémáival* foglalkozzanak elsősorban s ne ériék be egy enciklopédia számára írott vázlatával irodalmunk történetének, hanem alkossák meg irodalmunk összefüggő fejlődésrajzát és értékelését. Csakis egy ilyen összefoglalás lehet a fejlődés alapja, mert ennek hiányosságai tárják fel teendőinket. A teljességre való törekvés elve szép elv, a minden részletkérdés tisztázására való törekvés tiszteletreméltó törekvés, de jelenleg az az értékeléstől és állásfoglalástól való húzódozás is megbújhat e nemes jelszavak mögött s az elvi kritikától való félelemnek is palástjául szolgál. Gyakran hangzik el felénk az a jogos kritika, hogy munkaterületünkön nincsenek éles elvi viták. De hogyan is lehetnének, mikor nincs miről vitáznunk. A tagadás előfeltétele az állítás . . . (Annál sürgetőbb lenne egy ilyen, a központi problémákat felvető összefoglalás, mert ennek tárgyi feltételei már meg is vannak azokban az összefoglaló irodalomtörténeti egyetemi előadásokban, melyeket irodalomtörténészeink tartottak és tartanak az elmúlt századév irodalmáról s melyek széleskörű megvitatás nélkül — nemcsak az új tanárnemzedéken, hanem tegyük itt szóvá, a jegyzetek kézirat jellegével édeskeveset törődő tankönyvírók korrekcióival és torzításaival, a tankönyveken keresztül máris alakítják társadalmunk irodalomfelfogását.)

Mai irodalmunk feladata az, hogy szocializmust építő hazánk társadalmi valóságát pártosan, a szocialista-realizmus eszközeivel ábrázolja s ezzel harcoljon a még élő, visszahúzó mult ellen, egyengesse a jövő útját, elmélyítve népünkben a közösségi munka értéktudatát, a haza igaz szeretetét, a dolgozó népek proletár internacionalizmusát, a marxizmus-leninizmus világnézetét. Csakis egy ilyen irodalom lehet elősegítője a szocializmus építésének, a béke megvédésének, csakis egy ilyen irodalom állíthatja csatasorba népünket a Párt és a felszabadító, segítő, békénkért harcoló Szovjetunió mögé. Irodalmunk jelenét és közelmúltját népünk nagy céljait tekintve kell vizsgáljunk.

Az elmúlt száz esztendő irodalmának teljes átértékelése az a feladat, mely ránk vár. Az átértékelés teljességét éppen új, jelenközpontú irodalomfelfogásunk teszi hangsúlyozandóvá. Ady halálának harmincadik évfordulóján Révai József többek között ezeket mondta emlékbeszédében: »Az Ady halála óta eltelt utolsó négy esztendő tette lehetővé, hogy Adyt másképp lássuk, mint eddig. Az 1918 és 1919-es forradalmak bukása, a negyedszázados fasiszta pokol, dicstelen szerepünk a második világháborúban látszólag igazolták Ady pesszimizmusát, látszólag betetőzték a magyar tragédiát. Négy év alatt kiderült, hogy az Ady idejében elvetélt demokratikus népforradalom, két világháború katasztrófája, két forradalom bukása csak állomásai, kálváriastációi voltak, nem a magyar tragédiának, hanem a magyar újjászületésnek«. Amire itt³⁹ Révai rámutat, az nemcsak Ady megítélésére érvényes. Az elmúlt évszázad egész irodalmát lényegesen megváltoztatja mai fejlődésünk ismerete. Mi ezt az évszázadot 1945-ig tragikus színben láttuk. 1849-ben elbukott Petőfi, Táncsics, Kossuth forradalma, elakadt a magyar polgári fejlődés természetes útja. 1867-ben elbukott a 48 hagyományát őrző, belső ellenállás, 1912-ben, illetve 1914-ben elbukott a radikális polgári demokrácia és a munkásmozgalom közös harcának lehetősége, 1919-ben elbukott a proletárforradalom, a negyvenes években elbukott minden. Ezért került irodalomtörténetírásunkban periférikus helyzetbe Vajda és az irodalmi ellenzék, ezért feledkezett meg irodalomtörténetírásunk Táncsicsról és a munkásmozgalom irodalmának kezdeteiről, ezért homályosíthatta el Ady jelentőségét Babitsé, ezért tűnt föl József Attila költészete magános tragédiának a népi írók mozgalma mellett, ezért hulltak ki irodalmunk fejlődéstörténetéből emigráns íróink. A sorozatos tragédiák, a rettentő következetességgel bekövetkezett bukások szemszögéből nézvést azoknak jutott a pálma, akik meglelték a megegyezés modus vivendi-jét s a következetesek megkönnyezni érdemes, de hatástalan Don Quijotéknak tűntek fel. Nos, 1945 után ez a helyzet gyökeresen megváltozott. »Adyt igazolta is, meg is cáfolta a magyar történelem« — mondotta Révai.⁴⁰ Nemcsak Adyt! Megcáfolta a tragikusan elbukók pesszimizmusát, de igazolta azt az elvi alapot, melyről nézve, koruk perspektívájában tragikus pesszimizmussal nézték a magyar nép sorsát és pesszimizmusukat pozitívabbnak kell látnunk, mint a modus vivendi meglelőinek szempontjait, ha őket igazolta is koruk. Nem egyszerű szerepcseréről van szó, nem arról, hogy elvetjük Aranyt és helyébe Vajdát ültetjük, hogy megtagadjuk Jókait és helyébe Tolnai Lajost emeljük, hogy Ady mellett meg sem látjuk Babits életművét. De bizonyára megnő Vajda jelentősége, bizonyára elfoglalja Ady központi helyét a XX. század irodalmában, viszont Arany költészetében nagyobb hangsúlyt kap 1848—49-es szerepe, az ötvenes évek lírája és öregkori kiábrándulása, bizonyára más lesz a Babits-i életmű súlypontja, mint eddig

³⁹ Révai József: *Irodalmi tanulmányok*. Budapest, 1950. Szikra. 261. l.

⁴⁰ Révai i. m.

volt. Viszont Tolnai Lajos életművében is eltolódik a hangsúly romantikus antikapitalizmusáról — ami miatt a magyar népi írók jobbszárnya ünnepelte — a polgárosodásért harcoló Tolnai jelentőségére és azokra a paraszttárgyú elbeszéléseire, melyeket csak most bányász elő egy ifjú kutató s melyek feltehetően meg fogják változtatni Tolnai tematikájának eddig ismert arányait. Jókai életműve valósággal ketté válik egy 1875 előtti és utáni szakaszra s a hangsúly az elsőre tolódik, viszont új érdekek fordulunk a nemzetközi békeharcban szereplő Jókai felé, ki viaskodva önmagával, élete alkonyán kimondja: »A szocializmusnak megvan a maga létjoga s ezzel a jogával él is. A munkás-emberek, kik egyik napról a másikra munkájukból élnek, máris ismerik a maguk becsét«.

A teljes revízióknak azonban az a feltétele, hogy a század irodalmát ne békaperspektívából és ne sovíniszta elzárkózással vizsgáljuk. E kor a megerősödő, imperializmusba forduló kapitalizmus kora és a proletárforradalmak kezdeteinek s diadalának korszaka. A kornak ezt a világnézeti kettősségét az irodalom rendkívül érzékenyen tükrözi. De ez a tükör csak akkor mutat tiszta képet, ha a jelenségeket eredetükben és arányaikban ismerjük. A jelenközpontú irodalomtörténetírás egyik főfeladata, hogy segítse fejlődő irodalmunkat abban, hogy a burzsoá örökségtől meg tudjon szabadulni teljesen. Ez a burzsoá örökség az elmúlt századév polgári kultúrájában gyökerezik. Sem az elmúlt századévet nem tudjuk megérteni, sem élő irodalmunknak nem tudunk aktív segítséget adni, ha irodalomtörténetírásunk megmarad mai afilozofikus állapotában, ha az egész kort nem a *filozófiai idealizmus és a dialektikus és történelmi materializmus harcaként* interpretáljuk. Hogyan érthetnők meg a 48 utáni kort Schopenhauer, a századfordulót Nietzsche, a Horthy-fasizmus korát Bergson, Spengler, Heidegger, Ortega y Gasset nélkül, illetve Marx és Engels, Lenin és Sztálin filozófiája nélkül! Egyik oldalon a rothadó kapitalizmus álkultúrája, a másikon a marxizmus-leninizmus győzelmes világnézete. Ezek azonban az irodalomban nem mindig sisakrostély nélkül vívják harcukat. Schopenhauer és Nietzsche reakciós korszakokban lép fel és éles társadalomkritikájával, a multtal való teljes szakítást hirdelve, a megalkuvó tömeg fölé emelkedő egyén társadalomformáló hatalmát hangsúlyozva éppen a 'magukra maradt becsületes és haladó értelmiségre hatnak. Vajda, Reviczky, Komjáthy Schopenhauer, a fiatal Ady Nietzsche nélkül nem érthető s alkotásuk pozitívumai csak fogyatékosan értékelhetők annak tudomásulvétele nélkül, hogy ennek a hatásnak ellenére jöttek létre ezek a pozitívumok. A naturalizmus történeti szerepének ismerete nélkül Tolnaitól Móricz Zsigmondig megfajthetetlen irodalmunk története. A népi mozgalom belső válsága, kettészakadása nem interpretálható a romantikus antikapitalizmus és Ortega elméletének, Giono gyakorlatának nálunk is ható példája nélkül. Viszont nem kétséges, hogy Ady azért nem lett Nietzsche hazai profétája, mert találkozott a munkásmozgalmon keresztül a marxizmussal, hogy József Attila belső válságában végül is a marxizmus-leninizmus győzött a

freudizmus felett, hogy népi mozgalmunk legjobbjai azért tudtak kiszabadulni a népi romantika útvesztőjéből, mert idejében találkoztak a marxizmussal-leninizmussal és a szovjet irodalom példájával. Szaporázhatnám még és differenciálhatnám még a példákat, hiszen a klerikalizmus szerepéről még nem szóltam, fel sem vettem a nyugati dekadens, formalista irodalmi irányok irodalomtörténeti szerepét, a szellemtörténeti, tipológiába fuló iskola hatását, stb. Ám ennyiből is világos, hogy irodalmunk multjában s jelenre való hatása terén nem igazodhatunk el a dialektikus és történelmi materializmus filozófiájának kritikája, iránymutatása nélkül. Ezt jelenti Lukács követelése, hogy az irodalmi irányharcokat emeljük ki a személyi harcok anekdotikus alacsonyágából és emeljük elvi szintre.

A szélesebb, nemzetközi perspektívára sem csupán az analógiák meglelése szempontjából van szükségünk, jóllehet az analógiák olykor mélyen belevilágitanak a problémákba. Ha azt látjuk, hogy a romantikus antikapitalizmus világszerte hogyan torkoll a »harmadik út« elméletébe s olyan utópizmusba, mely a fejlődés következő lépésének egy már túlhaladott állapotot tüntet fel akkor közelebről értjük meg Németh László bukását. Viszont a kiritikai realizmus európai fejlődésének távlata szükséges ahhoz, hogy ne becsljük túl Mikszáth anekdotikus társadalombírálatát, hanem lássuk meg mögötte a gentry sajátos magyar helyzetét, a bolgár Botev kommunista hitvallását kell ismernünk ahhoz, hogy ne legyünk túlságosan megbocsátóak Jókai párisi-kommüntorzításával szemben. Ady nagysága viszont akkor tűnik ki igazán, ha kora nagy lírikusai, Rilke, Stefan, George mellé állítjuk.

A régimódi irodalomkutatás nem vetett ügyet a nagy ideológiai összefüggésekre s ezért mindent autochton fejlődéssel magyarázva, sovinizmusra nevelt, beleesett viszont a kicsinyes hatáskutatásba s ezzel a kozmopolitizmust növelte. Mi tudatosan szakítunk ezzel az úttal, amikor irodalmunkban »a társadalmi harc tükröződését, a társadalom fejlődésével összefüggő eszmék kifejezését«⁴¹ keressük és irodalmunkat nem elkülönülve, hanem az igazi nemzetköziség túlértékeléstől és a nyugati polgári kulturák előtt való hajbókolástól egyként megóvó távlatában vizsgáljuk. (Gondoljunk csak arra, hogy Arany és Ady között Vajda Jánost, Zilahy Károlyt, Arany Lászlót, Reviczky Gyulát, Kiss Józsefet, Iványi Ödönt, Justh Zsigmondot, Tolnai Lajost, Gozdsu Eleket, Petelei Istvánt, Papp Dánielt, Bródy Sándort nem emlegethetjük meg úgy, hogy ne kellene szólnunk a nagy orosz realisták közvetett vagy közvetlen hatásáról. Ezt a hatást éppen nem a kicsinyes motívum- és forma-átvételek után való bogarászás veti fel, hanem irodalmunknak az a fordulata, mely ezekhez a nevekhez kapcsolódik.)

Magas elvi szintről s világirodalmi távlataiban kell vizsgálnunk az elmúlt évszázad irodalmát ahhoz, hogy irodalmi irányainkat a haladás és a maradiság

⁴¹ Jegolin : *Sztálin és az irodalom kérdései. Sztálin és a szovjet tudomány.* Budapest, 1950. Szikra, 232. l.

dialektikájában értékelhessük. Ezt az értékelést nagyjából végrehajtotta irodalomtörténetírásunk, de éppen mert nem ezen a szinten, nem ebben a távlatban hajtotta végre, a revízió még számos problémát nyitva hagyott. Ilyen nyílt kérdés például a társadalombírálat haladó jelenség voltának kérdése. Kemény problematikus életművében a társadalombírálat értékelése még nem megoldott kérdés. A »Férj és nő« kétségkívül leleplezi a negyvenes évek haladó arisztokráciájának végeredményben osztályvédő, reakciós jellegét, kulcsa a centralisták politikai pálfordulásának, magyarázata és kritikája magának Keménynek, ki 48 tavaszán lekesen ünnepli Kossuthot, 49 tavaszán már békepárti s később a 67-es kiegyezés eszmei előkészítője és megvalósítója. A *Rajongók*-ban és az *Özvegy és leányában* kemény ítéletet mond a vallási fanatizmus felett, leleplezi a klerikalizmus és a reakciós politikai hatalom összeszövődését s emberileg is neveltségessé teszi a kegyeskedés és vagyonszerző sóvárság összeszövődését. A *Rajongók* emellett a jobbágy-kérdést is felveti, szűkebb társadalmi perspektívában és a kérdés aktualitásának lényegesen kevésbé élő pillanatában, mint Eötvös, de a művészi ábrázolás nagyobb hitelességével. Alkalmazható-e Keményre Engels Balzac-értékelése? Eltekinthetünk-e attól, hogy a *Férj és nő* a »porosz út« egyik előkészítő műve, hogy a vallási fanatizmus leleplezése az erdélyi protestantizmus ellen s ezen keresztül a nemzeti függetlenség gondolata ellen irányul s e regények a Habsburg-ház támogatta katolikus klerikalizmust támogatják az egyházpolitikai harcokban? Én azt gondolom, hogy nem tekinthetünk el ezektől az indítékoktól, nem is Kemény revíziója érdekében vettem fel e kérdést. De a probléma megismétlődik Justh Zsigmond esetében, aki a *Péncs legendájában*, a *Fuimus*-ban szintén élesen bírálja a korabeli arisztokráciát, aki felveti az agrárproletáriátus kérdését (mégpedig osztálytagozódásban, a módos gazadalegény és a napszámos gányólyány problémáján keresztül). Justh Zsigmond kritikája és probléma-felvetése mögött azonban szintén reakciós társadalmi tendenciák mozdulnak, Justh meg akarja menteni az arisztokráciát, paralizálni szeretné az agrárproletár mozgalmakat, sovén és antiszemita alapon szervezi irodalmi életünket s világnézetét azok a francia harmadik utas keresztényszocialisták befolyásolják, akik többek között ideológiai előkészítői a fasizmusnak is. Irodalomtörténészeink hajlanak arra, hogy Justh esetét szigorúbban ítéljék meg, mint Keményét, esztétikai alapon. Kemény realista, Justh naturalista, Kemény az emberábrázolásnak, típusalkotásnak nagyobb művésze, mint a vérszegény Justh. Én azt hiszem, hogy a különbségtevésnek ez a módja nem esztétikai, hanem esztetizáló s éppen azt szeretném ellenébe vetni, hogy a társadalombírálat haladó, vagy nem haladó voltának eldöntésénél legújabbkori irodalomtörténetírásunkban fokozottabb szerepet kell juttatnunk az *esztétikai szempontoknak*. De úgy, ahogy azok Engels Balzac-értékelésében érvényesülnek. Ebből a szempontból kellene megvizsgáljunk Kemény életművét és Kemény realizmusát. Vajjon Kemény realizmusa egybevethető-e a Balzac-i realizmussal? Hol fordul szembe Kemény realizmusa a saját osztályrokonszenvével és politikai

elfogultságával? Hol kényszeríti őt ez a realizmus arra, hogy az ellenfél táborában lelje meg rokonszenves hőseit? Hol a társadalomábrázolásnak az a tágassága, mely egy osztály sorsának fejlődésrajza köré teljes történeti, társadalmi, gazdasági körképet körít? Hol leljük a realista emberábrázolásnak azt a jellegzetességét, hogy a társadalmi problémát mindíg egyedi és mégis általánosítható megjelenésében mutatja be? Kemény felvet társadalmi problémákat, ezeket egyedi megjelenésükben mutatja be, de hogyan általánosíthatjuk lelkibeteg, perversált hőseit társadalmi típusokká? Vajjon beszélhetünk-e egyáltalán olyan értelemben realizmusról Kemény esetében, ahogy a realizmus akár francia, akár orosz változatának esetében beszélhetünk? Kemény realizmusa mennyiben segíti a korabeli haladó tendenciákat? Miért tud ez a realizmus csak történeti távlatban és beteglelkű hősökben megnyilvánulni? Az a gyanum, hogy egy új Kemény értékelés után kevesebbre fogjuk tartani Kemény realizmusát s útját közelebb látjuk a korai naturalistákhoz, mint a realistákéhoz: a mélyreható esztétikai elemzés nem elfedezi az ideológiai kérdéseket, hanem hozzásegít ahhoz, hogy a rejtett tendenciákat ott is napvilágra hozza, hol az író tehetsége sikerrel elfedezi azokat. Más oldaláról nézve a kérdést: Arany János történeti ábrázolásai- ban, melyek szándékoltan magukban hordozzák a nemességgel való megegyezés lehetőségét, éppen a részletekbeható esztétikai elemzés mutathatja ki az aktualitáshoz való kapcsolatukat és Arany plebejus-népi ösztönét. Nem kétséges, hogy irodalmunk néhány problematikus egyéniségének az esztétikai szempontokat is felölelő revíziója élő irodalomunknak is utat mutat a nyíltan vallott világnézet és az ábrázolásban felbukkanó ideológia viszonyát illetően.

Kemény problémája felvetette a realizmus egyértelmű fogalomként való használatának veszélyeit. Ez a veszély lépten-nyomon fenyegeti az irodalomtörténészt és sürgős feladatunkká teszi, hogy széleskörű elvi vitákban tisztázzuk *közkeletű kifejezéseinek* fogalmi tartalmát. Gondolok itt a polgár, haladó polgár, polgári demokrácia, radikális polgári demokrácia fogalmára. Mint látható, a polgárság és a polgári tendenciák elnevezése látszólag rendkívül differenciált, de elég néhány konkrét kérdést felidézünk ahhoz, hogy belássuk, milyen nagy szükség van a fogalmak tisztázására. Mit jelent ez a szó maguknak az íróknak szájában? Csak arra a jelentésváltozásra gondoljunk, amelyen ez a szó Ady szóhasználatában átment. Mikor használni kezdte, e szó mögött a nagy francia forradalom, Csokonai, Petőfi eszményvilága viszhangozott, a francia egyházpolitikai harcok kezdetén eszményi fényben ragyogott benne e szó értelme, — és mivé lett ez a szó Ady szájában 1912 után, a világháború alatt? Hogyan jellemezhetjük e szóval egyértelműen a Nyugat című folyóiratot 1919 előtt és után? Van-e haladó polgárság, képzelhető-e radikális polgári demokrácia 1917 után? Csak példaként említettem elsőnek a polgár szót. De sokkal megszerezhetném tisztázatlan fogalmaink számát. Hadd említsek még csak egyet, a népiesség, népiség fogalmát. Nem akarok e fogalom tartalmának változásain az elmúlt évszázad fejlődését áttekintve végigmenni. De

rá kell mutatnunk arra a problémára, amit irodalmunk új, a szocialista-realizmust megvalósító útja és a szovjet példa vet fel. Ennek nemcsak az az oldala fontos, mely A. Ivascsenko *Az irodalom népiségének problémája* című tanulmányából világlik ki.⁴² Ez a tanulmány azzal a tanulságával, hogy »sok olyan írónak az alkotása, aki egyénileg nem volt kapcsolatban a néppel és gyakran még nem is a népről írt, népivé válik később, amikor a néptömegek élére a proletariátus áll«, a népiességről, népiségről való fogalmaink egészének átértékelésére és lényeges kibővítésére kötelez irodalmunk történetének egészében. Ezen túl azonban fel kell vetnünk a népiség mai értelmezését is. 1849 után csak azoknak az íróknak népiessége nem tekinthető népies epigonizmusnak, akik, mint Vajda, Tolnai, Kiss József tudomásul veszik, hogy az urbanizálódás megindult, a nép többé nem csak a parasztságból áll és akik a polgárosodás ügyéért harcolnak. 1945 után mi beértük azzal, hogy népi íróink adják fel az értelmetlen népi-urbánus ellentétet (mely egyébként Ady után visszaesés volt), harcoljanak a népi mozgalom dekadens, terhes öröksége ellen (a népi romantika, mythizálás és a pesszimista sorstudat ellen) s hogy fogadják el a munkás-paraszt szövetséget. A történelem túlhaladt ezen a kezdeti fokon, a falun épül a szocializmus s lassan a népi-urbánus ellentét gazdasági és társadalmi lehetősége is megszűnik. Ezzel a fejlődéssel népi íróink legjobbjai lépést is tartott s Révai József éppen az ő sorukból nevezett néhányat immár nem utitársnak, hanem fegyvertársnak, pártonkívüli kommunistának. De mivel elmulasztottuk az elvi distinkciót, az irodalmi köztudat egy részében ma úgy él a népi front, mint a felszabadulás óta töretlen egység, melyről levált egy jobboldali töredék, a többiek pedig következetesen haladva megkezdett útjukon haladnak velünk, mint az egyetlen olyan magyar irodalmi irány, mely a felszabadulás előtt magában hordozta a szocialista-realista népiesség csíráját. Egy nagylétszámú irodalmi konferencián ellentmondás nélkül hangzott el az a nézet, hogy mai fejlődésünk szempontjából a Horthy-fasizmus korszakának ellenzéki irodalmában, József Attilát is beleértve, a népi írók mozgalma volt az egyetlen, mely lényeges változás nélkül átléphetett a felszabadult Magyarország küszöbén. Ez a jelenség sürgető figyelmeztetés számunkra irodalmi fogalmaink tisztázásának kötelezettségére. Ebben a felfogásban marxizmus-leninizmus ellenes nézetek kerülnek felszínre, mert szöges ellentétben van a marxizmus-leninizmussal az a nézet, mely elhiszi, hogy a megváltozott gazdasági, társadalmi, politikai viszonyok közt változatlanul élhet tovább bármely más talajból fakadt irodalmi irányzat. A szocialista-realizmus irodalma minőségileg más és több minden eddig volt irodalomnál, a szocialista-realista irodalmi népiség nemcsak azt jelenti, hogy irodalmunkban szabadon és több népi tendencia érvényesülhet, hanem azt, hogy egy másfajta népiség érvényesül irodalmunkban, mely annak egészét áthatja. Irodalmunk, ha minden megvalósulásában

⁴² *Irodalomtörténet*. 1951. 3. szám. 257—275. 1.

nem is, de fejlődése irányát tekintve egészében népi irodalommá változott. A népiség kérdése is csak példaként került vázlatomba, de ez a példa azt mutatja hogy az irodalmi fogalmak tisztázása elsődrendű feladatunk, mert ellenséges vagy hibás nézetek felfedésére vezet, például az ugrás-nélküli folyamatos fejlődés, az evolucionizmus téves nézetének leleplezésére, mely nemcsak a népiesség, népiség fogalmával kapcsolatban merül fel.

Filozófiai színvonal, világirodalmi perspektíva, esztétikai szempontok, a közkeletű irodalomtörténeti fogalmak tisztázása mellett jelentős feltétele irodalomtörténetírásunknak a helyes *történeti szempontok* irodalomtörténeti alkalmazása. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság debreceni vándorgyűlésén Tolnai Gábor felemelte szavát az ellen, hogy a mult íróiról bizonyos mentegető hangon, megengedő mondatokban beszélünk, valósággal megbocsátunk nekik azért, mert nem állottak a maguk korában mai marxista-leninista tudásunk fokán. Amire Tolnai ott felérett, arra súlyos nyomatókkal figyelmeztet a szovjet irodalomtudomány, melyben — a szocializmustól a kultúrát féltő burzsoázia legnagyobb meghökkenésére — a szovjet nép irodalomtörténetének nagyjai mintha megnöttek volna, nemhogy háttérbe szorultak: végre elfoglalták méltó helyüket a köztudatban. Emlékezetes az a vita, mely a *Valóság* 1946-os évfolyamában folyt Szabó Árpád és Vas István között Kosztolányi értékelése körül. Szabó Árpád szőröstül-bőröstül a polgári ideológia csödtömegéhez csatolta Kosztolányi műveit, Vas István pedig az örök baloldal mindig megújuló hőségé avatta. Az már akkor is nyilvánvaló volt, hogy egyiküknek sem lehet igaza, de az a vita, mely Tóth Árpád értékelése körül csak a minap lángolt fel, azt mutatja, hogy ez a kérdés, a mult nagyjainak helyes értékelése, máig is megoldatlan problémánk. Nem elvileg megoldatlan. Mert az elvi útmutatást éppen újkori irodalomtörténetírásunk kulcs-műve adta meg, Révai Ady-értelmezése. »Adyt meg kell fejteni, le kell fordítani. Ady mult, de nem halott, hanem élő mult, forradalmi átalakulásunk szerves közvetlen előzménye« — írta idézett emlékbeszédében,⁴³ azaz Adyt a maga korában kell megértenünk, történeti szerepét kell tisztáznunk, előzményvoltát kell felismernünk. Ez az egyik feladat. »Ha közvetlenül és jelmagyarázat nélkül próbáljuk beilleszteni irodalmunk folytonosságába és demokráciánk öntudatába, akkor mulhatatlanul reakciós hatású lesz: a búsmagyar pesszimizmust fogja táplálni és a magyar történelem egy hosszú, sötét, de elmúlóban levő szakasza »örök magyar sorsa« fog mitologizálódni« — figyelmeztet Révai.⁴⁴ Én azt hiszem, hogy mi ezt a két feladatot összekeverjük, illetve hol az egyiket, hol a másikat teljesítjük a másik nélkül. Ha egy író csak meg akarunk fejteni korából, s akkor, ha megfejtettük, elfogadjuk olyanak, amilyen, menthetetlenül az objektivizmus hibájába esünk. Ha egy író megfejtése és — Révai szavával élve — jelmagyarázata nélkül beleillesztjük irodalmunk folytonosságába, a pártosság ellen vétünk, dolgozó

⁴³ Révai i. m. 260. l.

⁴⁴ Révai i. m. 261. l.

népünk érdeke ellen vétünk. A jelenközpontú irodalomtörténetírás feladata az, hogy mindkét feladatot vállalja. Ne ítéljen a mult felett a ma szemével, hanem derítse fel az író történeti helyzetét s abból értse meg az író művét. De igenis *pártosan*, a ma szemével válogasson a mult alkotásai közt, ha arról van szó, hogy mit emel be irodalmunk folytonosságába.

Egész XIX. századi és XX. századeleji irodalmunkra rányomja bélyegét, hogy nálunk vérbetiporták az 1848-as forradalmat, polgári fejlődésünk kerékbe-tört s elkésve megindult polgárosodásunk a már hanyatló, rothadó nyugati burzsoázia szuggesztíója alatt állt. Ez sok mindent megértet a század irodalmából, Arany megható, de végeredményben retrogád falusi nosztalgiáját s értetlenségét a megindult fejlődéssel szemben, az irodalmi ellenzék romantikus antikapitalizmusát és pesszimizmusát, Ady kétlelkűségét, arisztokratizmusát, szerelmi lírájának egyoldalú szekszualitását stb. De vajjon, jelenünkre tekintve, ezeket kritika nélkül elfogadjuk, csak azért, mert e jelenségek keletkezésének megleltük történeti magyarázatát? És Aranyból nem ifjonti demokratizmusát, elnyomatáskori függetlenségi törekvéseit, 67 utáni belső ellenzékiességét fogjuk-e irodalmunk történetének folytonosságába beemelni? Vajjon Reviczkyből nem az *Apai örökség* gentry-kritikájára fogjuk-e elsősorban felhívni a közfigyelmet? Vajjon Adyban nem azt fogjuk-e megmutatni, hogy a forradalom vihar-madara volt? Más dolog ahistorikus értetlenséggel a ma szemével elítélni a multat és más rámutatni a mult hibáira, de ugyanakkor azt emelni ki belőle pártosan, ami a mai forradalmi fejlődést mozdította elő. Lenin nem hallgatott a mult hibáiról, nem kimélte Tolsztojt, de ki emelte Tolsztojt olyan magasra, mint ő, mikor azt írta róla: »A forradalom előkészítésének időszaka egy olyan országban, amelyet a feudalizmus hívei elnyomtak, hála Tolsztoj zseniális ábrázolásának, egy lépést jelentett előre az egész emberiség művészi fejlődésében«.

Különösen fontos a helyes történeti szempont megjelése a felszabadulást közvetlenül megelőző évtizedek értékelése terén. Ezt jelzi az a mély hallgatás, mely egyes írók műveit némaságba temeti. Aki ma olvassa Radnóti Miklós *Toborzóját*, homályosnak, bizonytalan értelműnek találja. Mi, akik megírása idején, 1937-ben olvastuk és ismertük a kor cenzura-szabályozta tolvajnyelvét, mikor azt olvastuk, hogy

*de hogyha visszatér,
felkél a jajduló nép,
alatta akkor táncos és
szakállas lábú ló lép.*

világosan a forradalom-visszatértére értettük és a »szakállas lábú ló« nyilvánvalóvá tette számunkra, hogy a forradalmat bolyhoslábú északi lovak, a Szovjetunió fogja újra visszahozni hazánkba. Ha megfejtjük így e verset, nyilvánvaló, hogy nincs elhallgatnivalónk Radnóti művében, megbecsülhetjük, mint a fasizmus elleni ellenállás egyik dokumentumát. De beérhetjük-e ennyivel?

Nem kell-é Radnóti verse mellé, a helyes megértés szempontjából odaolvasnunk József Attila *Thomas Mann üdvözlése* című versét, melyet a hazájából kiülődzött író köszöntésére írt s ha az ügyeletes rendőr le is tiltotta a szinpadról, nyomtatásban közzétett 1937-ben :

»Most temettük el szegény Kosztolányit

...s az emberségen, mint rajta a rák,
nem egy szörny-állam iszonyata rág
s mi borzadozva kérdezzük, mi lesz még,
honnán uszulnak ránk új ordas eszmék,
fő-e új mérég mely közénk hatol —
meddig lesz hely, hol felolvasható? ...

Az egybevetés kétségtelenné teszi, hogy Radnóti versének tartalma merészebb, mint József Attiláé, de József Attiláé közérthetőbb, tehát támadása nyiltabb a fasizmus ellen, társadalmi hatása nagyobb s a költő helytállása hősiesszebb. Tehát szegényítjük irodalmunkat, ha lemondunk azokról a haladószelemű íróinkról, akik — ha cenzorcúfoló madárnyelven is, de — az antifasiszta fronton álltak, de helytállásuk társadalmi értékét, forradalmi jelentőségét nem csak mondanivalójuk tartalma, hanem a kor teljes történeti értékelése határozza meg s ebbe a teljes történeti értékelésbe beletartozik József Attila központi helye irodalmunk e korszakában.

Irodalomtörténetírásunk feladata a múlt értékeinek kritikai, értékelő feltárása, az élő irodalom támogatása és a jövő útjának egyenetése. Ha tehát feladatunkat el akarjuk végezni, olyan *egyetemes szempontokat* kell találnunk, melyek ezt a többarcú feladatot egyként megoldáshoz segítik. Az elmúlt évszázad alapvető problémája, mely irodalmunk legjobbainak művét áthatotta, nemzeti függetlenségünk kivívása és társadalmi haladásunk elválaszthatatlanságának eszméje volt. Ma, amikor a felszabadító Szovjetunió önfeláldozó harcosai megszerezték független szabadságunkat és a társadalmi haladásnak arra a magas fokára jutottunk, hogy Pártunk vezetésével a szocializmust építjük, nem homályosulhat el népünk függetlenségi harcának emléke, nem csökkenhet vágyuk a haladás iránt. Ma azonban nem ugyanazt jelenti ez a két eszme, mint amit a felszabadulás előtt jelentett. Függetlenségünk eszméje összefonódott a béke ügyével, haladásunk eszméje elválaszthatatlan a munka feladatától. *A béke és a munka* eszméje áll szocializmust építő népünk gondolkodásának központjában, a békeharc és a munkaverseny hevti érzelmileg dolgozó népünket, a béke ellenségei és a népek kizsákmányolói, az imperialisták ellen forr népünk gyűlölete s vágyaink világa nem az Utópia többé, hanem a megvalósult szocializmus, az épülő kommunizmus világa, a Szovjetunió, mely a béke legfőbb őre, melyben a társadalmilag szervezett, tudományosan tervelt munka feloldotta a munka antagonisztikus ellentétét, hol az ember redőtlen, tiszta homlokán a munka öröme fénylik.

Az a *hazafias irodalom* ma, mely a szocializmust építő embert a békeharcra hevti, mely az élet örömteli szépségét sugározza, mely mozgósít a sovi-

niszta, kozmopolita imperializmus ellen, mely a leninista ember eszményét építi az emberek szívében. Ennek az irodalomnak legújabbkori irodalomtörténetírásunk háromféle segítséget adhat. Feltárja azt a *haladó hagyományt*, amely közelmultunkban a függetlenség és a társadalmi haladás harcára tudta mozgósítani a tömegeket, rámutat a *szovjet irodalom* elven példájára s a mult tanulságaival, az élő szovjet irodalom gyakorlatát sajátos fejlődésünk és közvetlen céljaink számára megérlelt tapasztalataival *kritikai vizsgálatba* vonja élő irodalmunkat. Jermilov szép tanulmányában, »A szovjet irodalom a béke harcosá«-ban már bontakozik ennek az új irodalomtudománynak esztétikája, a »béke esztétikája«, az »alkotás esztétikája«. »A valóság szépsége és a művészet szépsége felmérhetetlen mélyebben tárul fel az előtt, aki számára az élet lényege : *tevékenység* — Gorkij egyik hőse szavával : »építés« — mint ahogy a rombolást, a háborút is mérhetetlenül szenvedélyesebben gyűlölik, a békét is ádázabb elszántsággal védik meg az ellenségtől azok, akik az életet, a boldogságot építik«, — írja Jermilov.⁴⁵

Ez a perspektíva teszi egyre sürgetőbbé számunkra, hogy a marxizmus-leninizmus elméletébe elmélyedve, dolgozó népünk jelenét ismerve, nagy céljait magunkévá téve, Pártunk irányítását követve, feltárjuk haladó hagyományaink kincsesbányáját, megalkossuk legnagyobb íróink előremutató szoboralakját, megmutassuk irodalmunk haladásának erővonalait, elhordjuk a fejlődést gátló romokat és segítsük építeni a magyar kultúra új hajlékát. Azokat a kiritikai kiadásokat, monográfiákat, az irodalmi irányharcok történetét, azokat a stílus- és műfaj történeti munkákat, melyeket meg kell alkotnunk, a Magyar Tudományos Akadémia terve csak összefoglalta, de dolgozó népünk harca írta elénk és követeli tőlünk. Mi tudjuk, hogy a feladatok elvégzéséhez mi, az irodalomtörténetírás hivatalos művelői gyengék és kevesek vagyunk. De ha a béke és a munka harcára hívunk munkatársakat, akkor nem kell félnünk attól, hogy hiába hívjuk íróinkat, költőinket, pedagógusainkat. Az ifjúság — tegnap tanítványunk, ma munkatársunk, holnap mesterünk — máris sarjunkra hág . . .

HOZZÁSZÓLÁSOK

JUHÁSZ GÉZA:

Kongresszusunk egyik fő érdeme, hogy igyekezett átfogó képet adni a magyar irodalom minden korszakáról. Az ilyen összefoglalások veszélye abban az arányban nő, ahogy közeledünk saját korunkhoz. Hadd jelentsem ki tehát most mindjárt, hogy Bóka László kitűnően megírta s felülmúlhatatlan ütemben előadott beszámolójával általánosságban egyetértek. Azt az alaphiányosságát, hogy irodalmunk fejlődését figyelmen kívül hagyja, a többi összefoglaló beszámolóknak még inkább fel lehetne róni. Mielőtt erre a kérdésre rátérnék, s

⁴⁵ Jermilov : *A szovjet irodalom a béke harcosa*. Budapest, 1951. Művelt Nép Könyvkiadó. 35. lap.

néhány olyan részletet is érintenek, amelyek tárgyalásával — vagy mellőzésével nem értek egyet, előljáróban legyen szabad egy megjegyzést tennem a kritikáról és az önkritikáról.

Kevés olyan kutatónk ül itt, — talán a legfiatalabb nemezedékbeliakat sem véve ki, — aki magára ne ismert volna a felszabadulást követő bukducsolás rajzában. Olyan meg éppen nincs, aki találónak ne érezne folyóiratunk, az *Irodalomtörténet* kritikáját, amely egyben valamennyiünk, egyész »tudós céhünk« munkásságának kritikája. Hadd emeljem ki, hogy Bóka elvtárs beszámolójának nemcsak mások felé van éle: a kritika mellett hangot adott az önkritikának is, amelyet sokan hiányoltak a kongresszusi felszólalók — a többiekben.

Hadd kövessem a jó példát magam is. Legsúlyosabb mulasztásomnak azt tartom, hogy a népi írók kérdésében nem vállalkoztam nyílt revízióra, mikor ennek harci jelentősége lett volna. Annyival inkább terhel emiatt a felelősség, mert hiszen azok közé tartozom, akik a felszabadulás után azonnal megkaptuk Pártunktól a segítséget, s ha igényt tartottunk volna rá, kaphattunk volna jóval többet is. Révai József Ady-tanulmányát én még gépelt példányban olvastam, — s bár annyira mélyen hatott rám, hogy haladéktalanul közöltem egy részletét a »Magyarok« első számában, — az egyetlenben, amelyet valóban én szerkesztettem, — még 1945 nyarán is Németh László Adyjával próbáltam szintézisbe hozni, nagy botránkozására sok régi barátomnak, akik már ennyiben is minősíthetetlen megalkuvást láttak.

Hogy is tudtam volna még én akkor értékesíteni azt a segítséget, amelyet ugyancsak Révai elvtárs nyújtott a népi írók ideológiájának marxista értékelésével? Eleinte egyáltalán nem láttam tisztán ebben a kérdésben. Később pedig gyakorlati feladatok tolták egyre hátrább a népi irodalom új feldolgozását. Így jutottam oda, hogy már azt éreztem, nemcsak felesleges, de bűn volna előkotorni a paraszt a hamu alól. Megvallom, Bóka László beszámolója most nagyon gondolkozóba ejt: — ezt az adósságomat még le kell rónom, azok felé legalább, akiknek narodnyik megmakacsodásához magam is hozzájárultam valaha.

*

De térjünk át irodalmunk fejlődésének kérdésére. Marxisták számára kétségtelen a tennivaló: »... a dialektikus módszer azt követeli, hogy a jelenségeket... vizsgáljuk... mozgásuk, változásuk, fejlődésük szempontjából.« Legföljebb azt lehetne mondani, a jelenlegi beszámolók tárgya nem az irodalom volt, hanem az irodalomtörténeti kutatás. Ez az ellenvetés azonban több okból is súlytalan volna. Világos, hogy aki szem előtt tartja az irodalom egész fejlődését, a róla szóló feldolgozások eredményeit és a még megoldatlan feladatokat is biztosabban mérlegeli. Ehhez járul még egy másik szempont. Kongresszusunk mozgósította az egész ország legjobb irodalom-tanárait. Helyénvaló lett volna, ha az ő számukra felvázolták volna a beszámolók irodalmunk ezeréves fejlődését. Azt már tudjuk, hogyan lett a matriarchátusból népi demokrácia; arról viszont, hogyan következett és miért következhetett a petősök után Petőfi és József Attila, nemcsak hogy kevés szó esett, de valahogy az igény sem igen jelentkezett ebben az irányban. A mi kutatásunk nem rekedhet meg a gazdasági és társadalmi viszonyok feltárásánál. Arra is mennél előbb sort kell kerítenünk, hogyan követte nyomon az anyagi fejlődést a nyelv, a műfajok, a formák, a művészi kifejezőmódok fejlődése. Természetesen egy sereg részlettanulmányra lesz szükség, hogy az ilyen szintézis létrejöhesse. De addig is előlegezni kell,

ha másképp nem, afféle munka-hipotézis formájában, a fő körvonalak rajzát, mindjárt biztosabban mozognak majd a részlettanulmányok is.

Mert ime mikor az irodalomtörténeti kutatás helyzetét akarja felmérni az előadó, vagy ilyen vagy olyan formában, tüstént kiütközik a fejlődési szempont hiánya. Klaniczay Tibornak szemmeláthatólag az volt a célja, hogy bebizonyítsa, mennyire *érdemes* régi irodalmunkkal foglalkoznunk. Érdeklődését a nagy alkotó egyéniségekre és a kuruc kor költészetére korlátozta; az ösköltészet és a középkor problémái jórészt csak a hozzászólásokban kaptak hangot. Kérdés, hány kortárs lesz képes az így hallottakat egységes folyamatként vinni haza. Barta János előadásának fordított sors jutott: a hozzászólók nem kiszélesítették, hanem összeszűkítették a ráeső korszakot; a vita zöme a felújulásra korlátozódott. Magának Barta elvtársnak a figyelmét valóban kevés mozzanat kerülte el; kellő arányérzékkel tagolta az ismertetett anyagot. De azért vele is megtörtént, hogy kihagyta egyik legnagyobb alkotásunk, a *Bánk Bán* átértékelését, ami pedig marxista irodalomtörténetírásunk egyik legszebb eredménye. Nem eshetett volna meg ez, ha Barta figyel az egész fejlődésfolyamatra, hiszen akkor okvetlenül súlyt kapott volna beszámolójában a korszak egyik legfontosabb vívmánya, a drámai műfaj kialakítása.

Bóka László beszámolójában szintén a fejlődési szempont elhanyagolása okoz egyoldalúságot: a 19. század rovására. Azt lehetne mondani, hogy a 20. század behatóbb tárgyalása nemcsak jogos, hanem egyenesen kívánatos: itt mutatkozik legtöbb probléma nemcsak egyes írók, hanem egész irányok megítélésében. Bókánál azonban sajátosság önkorlátozás következik ebből: — pl. Horváth János verstanának lemerését azzal a meghökkentő indokolással háritja el, hogy Horváth »olyan következetesen zárja le verselésünk kérdéseit a Petőfi-Arany korszakot követő népies-nemzeti epigonizmus korában, hogy nem lenne helyes művét itt tárgyalni.« Ez az állásfoglalás csak akkor lenne helyénvaló, ha Bókának csupán a 20. század irodalmával kellett volna foglalkoznia, s határsértést követne el az előző korszak vizsgálatával.

Bóka különben ad is fejlődéstörténetet, csak hogy annak nem irodalmunk a tárgya, hanem irodalomtörténetünk. Ezt a feladatot avatottan, körültekintően oldja meg, — bár még ő is inkább csak utal a szorosabb szakmai területen túl a szépirodalmi folyóiratok, napilapok tanulmányaira. Futja az érdeklődéséből a fiatalok munkásságára is. Feltétlenül megszívlelendő, amit pl. Pándi Pál útörő dolgozatával kapcsolatban Kassákról megállapít; — egyik leg-sikerültebb helye a beszámolóinak.

Még van a fejlődéssel kapcsolatban egy elvi megjegyzésem. Emlékszünk Bóka hatásos bevezetésére, amelyben jogos büszkeséggel méri hozzá diadalmas felemelkedésünkhöz 1849 bukását. A kérdés csak az, helyes-e, ha Világossal kezdjük az utolsó száz év történetét. Bóka maga idézi Lukács Györgyöt, aki »48-at mint irodalmunk legdöntőbb forduló pontját jelöli meg.« Gyakorlatilag kezd is már érvényesülni ez a helyes felismerés, az egyetemi oktatásban nem a Bach-korszakkal, hanem Petőfivel indulnak a III. évfolyam irodalmi előadásai. Ideje volna végleg megállapodnunk abban, hogy a forradalom soha sem befejezés, hanem kezdete valami újnak. Nemcsak a győztes esztendőkre áll ez, mint 1917, 1789, 1648; ugyanezt igazolja Oroszországban 1905, s ezt igazolják a mi tragikus forradalmaink is. Akármekkora katasztrófa volt 1514, nem volna megmagyarázható nélküle a 16. század átmeneti demokratizálódása, plebejus irodalma; — 1711 után sem a Habsburgok »békés« elnyomása. De legvilágosabb példánk éppen 1848. Minőségi változást eredményez; ahhoz a Habsburgok

minden szuronya kevés, hogy vissza merészljék csinálni Kossuthék legfőbb vívmányát, a jobbágyfelszabadítást. Dolgozó népünk akármilyen keveset kapott 48-ban, helyesen fogta fel, mekkora lépés volt ez a jövőbe. Így kell az utolsó századot egységnek tekintenünk, nem »Világostól napjainkig«.

Természetesen az anyagfelosztás nem Bóka hibája, az ő feladata nem az volt, hogy kijelölje a kereteket, hanem hogy megtöltse őket tartalommal. S ezt, mint mindjárt első szavaimban hangsúlyoztam, emberül meg is tette.

Az egyébiránt talán magyarázatra sem szorul, honnan ered mai irodalomtörténetírásunknak az a fogyatkozása, hogy idáig megelégedtünk a gazdasági és társadalmi viszonyok feltárással. Ez volt az alapfeladat, ez volt a gyökeresen új tennivaló. De bizonyára nemcsak én gondolom : ideje volna továbbjutnunk, csak akkor felelhetünk meg a dialektikus materializmus igényének.

Én magam, még a marxizmus-leninizmus megismerése előtt, évtizedeken át viaskodtam az irodalom fejlődésének problémájával. Akik nemcsak a szakfolyóiratokat figyelték, hanem szépirodalmi lapjaink vidéki mániákusainak is szántak olykor néhány percet, azok tudják, mennyire téves nyomon jártam : »stílustörténész« volt a nevem. Azóta mindezt félredobtam, de az összefüggés keresésének hajlama megmaradt bennem ; s az nyugtalanodik itt most is : — nemcsak az egyes írói teljesítmények érdekelnek, hanem az is, ami ezeket összeköti irodalommal, akkor is, amikor még nincs nálunk semmi, amit modern értelemben »irodalmi élet«-nek lehetne nevezni.

*

Áttérve most már a részletekre, ahol Bóka elvtárrsal legkevésbé értek egyet, az a Kemény Zsigmond értékelése. Igen komoly kérdés ez, különösen ha a tegnapi vitára gondolunk, amikor arról döntöttünk, ne dobjuk-e szabad prédára a reakciónak olyan világhírű alkotásunkat is, mint az *Ember Tragédiája*. Kemény Zsigmondban szintén nagy írói értékekről van szó, ha túlzás volt is a polgári irodalomtörténet minősítése : a »magyar Balzac«. Bóka azt kérdi : »Hol fordul szembe Kemény realizmusa a saját osztályrokonszenvével«. Nos, a *Férj és Nőben* a polgárság képviselőit toronymagasan az arisztokraták fölé emeli. Igaz, hogy a tisztességes polgár típusa nála történetesen *bankár*, a tőkésnek az a fajtája, amelyikről még Jókai sem tudott semmi dicséretet. (Egyetlen kivétel talán a *Lélekidomár*, az is csak azért, mert annak a bankár-hőse rögtön meghal, s azontúl nincs alkalma Jókainak, hogy rosszat mondjon róla !)

Még a felől, hogy az imperializmus koráig Kemény jelentette regényirodalmunkban a legmagasabb törekvést, az »európai színvonal«-at, félre-
tehetőnk, ha merőben használhatatlan. Bóka felsorolja mindazt, amiért ma elmarasztalható. De nem egyoldalú-e túlságosan? Csak egy parányi példa. Éppen Bóka elvtárs szokta leginkább kifogásolni, miért korlátozzuk a klerikális reakció fogalmát a katolikusokra, holott tenyészik ez az erény a reformátusság körében is. De íme : mihelyt Kemény leleplezi az erdélyi protestáns állam türelmetlenségét, Bóka rögtön azt veti szemére, hogy ezzel a nemzeti függetlenséget támadja és Habsburg-propagandát mivel. Azt hiszem : a kálvinista fanatizmus leleplezése, — épen mivel önkritika volt ! — Kemény korában is többet használt, mint ártott, ma meg egyenesen szükség van rá, hiszen semmi-
vel sem kevésbé kártékony, mint a katolikus.

Igaz, nem a vallás a 17. század főproblémája, mint ahogy Kemény regényei ábrázolják ; azonban én úgy érzem, hogy például a Rajongókban, hacsak melleleg is, a jobbágyors borzalmas voltát éppen Kemény világította meg úgy,

hogy egész régebbi irodalmunkban nincs hozzáfogható. Szőke Pista tragédiája tipikus érvénytel fejez ki valamit : árulóvá kellett válnia annak, aki a dolgozók közül kiemelkedett. Nem véletlen, hogy ezt a regényt Móricz Zsigmond érdemesnek ítélte az átírásra.

Kemény és Justh Zsigmond közt képesség dolgában nagy a különbség. A nagyobb író mélyebben ábrázolja a valóságot. Az okvetlenül szükséges, hogy oktató munkánkban feltárjuk Kemény reakciós mivoltát, annál inkább fel tudjuk használni a mi igazaink igazolására, amit helyesen ábrázol. Mindenestül kár volna odaengedni az ellenségnek.

Hiszen irodalmi tanulmányai is vannak Keménynek, amelyeket semmiképpen nem mellőzhetünk, ha már Beöthyről, Négyessyről sem akarunk lemondani, mint ahogy ez kongresszusunkon nagyon helyesen elhangzott. Itt van Péterfy Jenő és itt a tanulmányíró Ambrus Zoltán. Huszadik századi költőink, elbeszélőink közül elég, ha csak kiejtem Ady és Móricz nevét, hány fontos tanulmányt és kritikát írtak! Babits köréről nem is szólva, a fiatalabb nemzedékből úgy érzem kötelességem itt néhány szót szólni Gulyás Párról. Nem a lokálpatriotizmus beszél belőlem — magának Debrecennek évek óta inkább szégyene, mint dicsekedni valója, hogy nem igyekszünk megtörni a körülte támadt országos csöndet. Hibáit mi ismerjük legjobban, de sok értéke is van : az ő nemzedékében az esszéírók közt kevesen közelítették meg nála jobban a valódi tanulmányírókat. A népi írók önelégült, fajkultuszos lírikusi együttesében Gulyás Pál tudatosan harcolt a sovinizmus ellen; Babitsék műköltői kozmopolitizmusával szemben a színhagyomány nemzetköziségét kutatta, a szomszéd románoktól el az időben is távoleső Eddáig. A Kalevala jelentőségét az ő eredeti tanulmánya tudatosította. Költészetéből is érdemes volna összeválogatni egy kis antológiát. Nem érdektelen az ő példája, hogyan lehet valakinek a népköltés nemzetközi remekeit szuverénül saját lírájába olvasztani.

S ha már a szépirodalmi kiegészítésnél tartok, legalább a végén hadd mondjam el, amivel ezt a hiánylistát kezdenem kellett volna. Az emigráns irodalomra gondolok. Bóka László is érinti ezt. Azt hiszem, túlkönnyen nyugodtunk bele abba a fagyos elutasításba, amellyel az 1945-ös év olvasói fogadták a Szovjetunióból hazatért íróinkat. Akkor még azt láttuk műveikben, ami gyökeresen eltért addigi magyar olvasmányainktól, s azt mondtuk rá : propaganda. Ismét fel kellene venni ezt a pört mai igényünk, új olvasói tapasztalataink alapján, — főképp fiatal kritikusaik bevonásával.

*

Néhány kiegészítő szót arról is, miért olyan soványak egyelőre tudományos eredményeink. Mire kutatóink túljutottak az ideológiai alapszemináriumokon, egyre többen váltak egyetemi előadókká, s utolérte őket a jegyzetírás gondja. Rengeteg időt vesz ez igénybe, s ráadásul idült önelégületlenségben tart bennünket. Kardos Pál barátom fogalmazta meg legélesebben : Hamarosan eljutunk oda, hogy a legkiválóbb módszerekkel tanítjuk hallgatóinknak a legproblematisabb szövegeket.

De vannak a kutatásnak az időhiány mellett egyéb akadályai is. Tanársegédem például jelentős anyagra bukkant Móricz Zsigmond tanácsköztársasági korszakából; olyan anyagra, amelyet kitünően fel lehetne használni a termelő szövetkezetek népszerűsítésére. Először nagy lelkesedéssel fogadták, aztán keréken elzárkóztak a közlése elől azzal, hogy nem felel meg a Móriczról

kialakult képek. Újabbban mégis úgy szól a döntés, hogy közlendő, de most készül Móriczból egy terjedelmes kiadvány, annak nem lehet elébe vágni.

Nagyban gátolja haladó hagyományunk tanulmányozását, hogy a művekhez alig lehet hozzáférni. Tolnai Lajos egyik novelláskötetét egész Budapesten nem bírja kinyomozni egyik hallgatónóm. De hol van az Ady kritikai kiadása? A József Attiláé? És hol Móricz Zsigmond, legalább a szépirodalmi alkotásaival? Még a régi klasszikusok körül is sok a nehézség. Az Akadémia tervében benne van Csokonai kritikai kiadása. De az Akadémia kéziratára hallani sem akar róla, hogy leküldje Debrecenbe az eredeti kéziratokat. Mi a teendő? Telepítsünk ide egy kutató brigádot? Hová? Miből? Egyáltalán nem lehetne-e gondoskodni vidéki kutatóink intézményes elszállásolásáról és ellátásáról? (Bocsánat, hogy ilyen szűk praktícizmusha estem !)

*

Befejezésül még arról néhány szót, hogy az irodalomtörténetírók vegyenek részt a kritikai tevékenységből. Itt különösen súlyosan el kell marasztalnom magamat. Nemcsak azért, mert a felszabadulás előtt már kezdtem a kor minden lényegesnek képzelt munkájához hozzászólni, azóta pedig szinte az ujjamon felsorolhatnám, hányszor cselekedtem ezt. De még mikor vállalkoztam rá, a nyáron is, súlyos ideológiai hibát követtem el, amelyet jogosan illetett kemény kritikával az Irodalmi Újság. Túlsokat akartam, és túlkeveset markoltam. Veres Péter novellás kötetét dicsértem, ábrázolása mindenkit meggyőző mértéktartásáért. De felesleges módon a pártosság fogalmát kevertem bele, alkalmat adva az ellenségnek, hogy könnyű szerrel kiaknázhassa, mondván : ime, a pártosságban hirdetek mértéktartást. A régi olvasókra gondoltam, néhány száz emberre, mikor annak örvendeztem, milyen jó, hogy megnyeri az értelmesebb részüket Veres Péter. S megfeledkeztem az új olvasók tízezreiről, akiknek nyilván nem a mértéktartás tetszik, hanem a pártosság.

Nem egyéni okból hozakodom itt ezzel elő, bár jól esik a kongresszus előtt kijelentnem, hogy meggyőződésem szerint a pártosság csak akkor érdemli meg a nevét, ha égően szenvedélyes, életre-halálra elszánt. Amiért ez az eset idekiváncozik, az a biztató tanulsága, hogy feladataink rendkívüli körültekintést igényelnek ugyan, s közben tévedhetünk is akárhányszor, hiszen emberek vagyunk, de egy pillanatra se veszítsük el a vállalkozó kedvünket. A kritika azért van, hogy segítsen : elsősorban az alkotón, de a kritikuson is.

Érdemes vállalnunk a kockázatot. Tennivalóink merőben újszerűek, tehát nehezek, de egyre gyönyörűbbek. Előttünk a Szovjetunió példája ; Pártunk állandó útmutatásával egyre inkább hozzájárulunk feladatainkhoz.

KARDOS LÁSZLÓ :

Bóka László referátuma azokról az eredményekről, amelyeket irodalomtudományunk a felszabadulás óta az utolsó száz esztendő területén elért és azokról a feladatokról, amelyek előttünk állanak, igen jó munka. A kérdéses anyagot a lényeges pontokon nemcsak érinti, hanem polemikusan és kritikailag vizsgálja, a kutatás előtt álló feladatokat, ha csak nagyvonalakban is, de biztos kézzel jelöli meg.

Amivel hozzá szeretnék járulni a referátumhoz, alig több, minthogy a referátum hangsúlyát helyenként szeretném megerősíteni, illetve egy-egy ányalattal eltolni.

Bóka László a felszabadulás óta folyó kutatómunkát egy kissé túlságosan is az *Irodalomtörténet* c. folyóirat hasábjain keresi és találja meg. Regisztrál ugyan néhány egyébütt publikált dolgozatot is, de figyelmét döntően az köti le, ami az *Irodalomtörténet* c. folyóiratban történt, vagy — nem történt. Persze természetes, hogy a kutatás javát és zömét ebben a szakfolyóiratunkban kell keresni. De kétségtelen, hogy egy irodalomszaktudományi folyóiratnak a szerepe ma lényegesen más, mint régen volt. Bóka referátumából is kitűnt, de szükségesnek tartom a megismétlés útján nyomatékosítani, hogy éppen az utolsó száz esztendő irodalmára nézve nem mindig szakfolyóiratunk igazított el bennünket, nem mindig szakfolyóiratunk segített bennünket problémáink megoldásához. És itt most nem pártunk vezető ideológusainak munkálataira gondolok, amelyeknek a legtöbbit köszönhetjük, hanem valami másra. Az irodalomtudomány eredményeit, pontosabban az irodalomtörténetet illető helyes ítéleteket nem szabad csak több íves, dúsan lábjegyzetelt, imponzans apparátusú szakfolyóirati dolgozatokban keresni. Ezek az eredmények, vagy részeredmények néha sokkal szerényebb formában, szépirodalmi folyóiratok, vagy a napisajtó cikkeiben tűnnek fel és onnan indulnak útjukra, míg aztán filológiailag hiteles dolgozat formájában révbe nem érnek. Ha Bóka nem szorítkozik olyan mértékben az *Irodalomtörténet* c. folyóiraatra, ha referátumában nem tereli a hangsúlyt annyira az egyetem, az egyetemi tudományosság, az *Irodalomtörténeti Társaság* felé, akkor sok midenre rámutatott volna, aminek a kutatásban úttörő, előremutató jellege van, noha kétségkívül azokba a tétova esztendőkre tartozik, amelyeknek filológiai termését Bóka teljes joggal nevezte zűrzavarosnak, káotikusnak. A referátum tanulságosan szólt a népiesség fogalom-változásairól, de figyelmen kívül hagyta például az egykori *Magyarok* c. folyóiratnak, ennek a »koalíciósan« profiltalan, gyakrabban hátra, mint előre mutató, de sok közleményében igen figyelemre méltó orgánumnak azt a dolgozatát, amely éppen *A népiesség fogalomváltozásai* címet viseli. Érintette a referátum a kozmopolitizmus kérdését, de nem említette azt a korai dolgozatot, amely ugyancsak a *Magyarok*-ban ezzel a kérdéssel foglalkozott. Érintette József Attila és a kritika viszonyát, de az erről szóló, legkorábbi, ugyancsak a *Magyarok*-ban olvasható dolgozatot nem vette számba (mellékesen éppen ezeknek a cikkeknek a szerzőjével, Komlós elvtárssal Bóka a referátum több pontján és a mértéket eltalálva foglalkozott). Figyelmen kívül hagyta a referátum a *Demokrácia és Köznevelés* c. 45-ös cikkgyűjteménynek és néhány vidéki folyóiratnak e tárgyra vonatkozó dolgozatait, amelyek egyfelől azért érdemelnek figyelmet, mert pontosan lefotografálják azoknak az éveknek elméleti kuszaságát, bizonytalanságát, másfelől azért, mert zavarukból is sok jó-szándék és hasznos útmutatás csendül ki. Félre ne értessem! Eszembe sincs a referátumtól egyes és nem is mindig elsővonalbeli dolgozatok említését számonkérni, (nem lett volna olyan jó a referátum, ha ezt a módszert követi), de elmondtam ezt azért, hogy annak a hangsúlynak a túlzott erejét, amelyet Bóka szakfolyóiratunkra vetett, részben segítsek szétosztani más, jelentéktelenebb területekre is.

A második gondolat, amelyet fel akarok vázolni, hasonló célt szolgál. Hangsúlybeli aránytalanságot érzek ott is, ahol a referátum, helyesen, nagy nyomatékkal beszél az irodalmi kutatás jelen-központúságáról, viszont csaknem egészen hallgat a jelen irodalommal kapcsolatos kutatói eredményekről, féléredményekről vagy kísérletekről. Mióta Fagyeyev (Bóka erről kellő nyomatékkal szólt) a Szovjet Írószövetség XIII. plénumán szóvátette az élő irodalom kritikája és a régi irodalomra irányuló kutatás közti veszélyes szakadékot, erről a kérdéstről

mi is sokat beszélünk, de ime, nem eleget. Nem fordítunk elég figyelmet napjaink irodalmára. Egyetemünk és szaktudományunk nincs elég közel a jelenvaló élethez. Aki átlapozza a *Csillag* vagy *Irodalmi Ujság* évfolyamait, úgyszólván alig találkozik új magyar irodalmi művek bírálata alatt azoknak a nevével, akik egyetemeinken éppen a magyar irodalmat adják elő és akiknek tudományos eredményei elsősorban szerepelnek szakfolyóiratunkban. Itt még mindig régi kísértetek járnak. Csak a Bóka gondolatait viszem tovább, ha azt kérdem: hogyan ítéli meg középkori költésünket, drámai irodalmunk kezdeteit, vagy multszázadközépi regényírásunkat az, aki nem foglalkozik Benjámín László lírájával, Urbán Ernő drámájával vagy Veres Péter regényével? Hogyan érzi és hogyan érezteti a kutató irodalmunk nagy folytonosságát, ha sokasem próbálja ki tudósi-kritikusi tolla erejét a szeme előtt születő irodalmon?! Az irodalomtudománynak az élő irodalomtól való bizonyos elszakadottsága tetszik ki abból is, hogy kutatóink rendszerint távol maradnak az élő irodalmi munkának olyan formáitól, műhelyeitől, mint az írók vitái, a szakmai tisztázások. Nem helyes, hogy az a kutató, aki Szentjóni, Bacsfányi, vagy Gvadányi problémáit olyan életet odaáldozó szenvedéllyel kutatja, teljes közönyösséget mutat (hihetőleg csak mutat és nem érez,) amikor mondjuk Kuczka Péter, Déry Tibor és Rideg Sándor hajlanak össze a maguk problémái felett. De tovább megyek. Kutatóinknak nem volna szabad hiányozniok azokról az anekdotokról sem, ahol például az üzemek könyvtárosai, a gyárak kultúrfelelősei, kultúrotthonok küldöttei vitatnak meg irodalmi kérdéseket. Ott kellene lenniök s nem csak azért, hogy tudásukkal lendítsenek ott a munkán, hanem azért is, hogy ők maguk tanuljanak. A tanulásnak nagyon sok formája, s a tudásnak nagyon sok forrása van...

Nagyon helyesen mutatott rá a referátum az írók és művek esztétikai fontosságára. Ennek a követelésnek a hangerejét is szeretném tovább emelni. Igaza van Bókának, irodalomtudományunk és kritikánk általában megelégszik a vizsgált anyag osztálytartalmának (történeti beágyazottságának), haladó vagy reakciós voltának megállapításával. Nemcsak megelégszik ezzel, hanem lehangolóan megtorpan a formai kérdések előtt. Sok kutatót valami félszeg feszélyezettség fog el, amikor a költő rímeiről és anapestusairól, a versek struktúrájáról, a regény kompozíciós sajátosságairól kellene elmondania a magáét. Hegedűs Géza tegnapelőtt mondta itt, hogy formakutatás és formalizmus nem azonos dolgok, s noha bizonyos, hogy erre kutatóink közül senkit sem kell figyelmeztetni, mégis úgy érzem, Hegedűs megjegyzésének van némi gyökere irodalmi közgondolkodásunkban. Bóka teljes világossággal szólott a tartalom primátusáról, a tartalom és forma egységéről. Hadd mondjam meg őszintén, hogy a formai problémáktól való tartózkodás mögött érzésem szerint igen gyakran ideológiai bizonytalanság és szakmai tájékozatlanság lappang. Hadd emlékeztessenek konkrét esetre. Ismeretes, hogy fiatal költőink között nemrégiben heves csata zajlott le a jambus és az új magyar költészet viszonyáról. A csata tanulságaiból kettőt hadd emeljek ki. Először azt, hogy fiatal költőink egyáltalán nem olyan tájékozottak a költői szakma kérdéseiben, mint lenniök kellene. Másodszor azt, hogy a magyar irodalomtudománytól ezt a jambus-problémát illetően nem kapták meg azt a segítséget, amelyet meg kellett volna kapniok. Nem adhatunk a kezükbe olyan tanulmányt sem, amely végigkísérte volna a magyar jambikus verselést fejlődése fázisain s megmutatta volna, hogyan nyert ez a forma polgárjogot a magyar költészetben, hogy idomult a magyar nyelv a magyar hangsúly törvényeihez, hogyan forrott össze, hogyan

kereszteződött magyar formákkal, a magyar élő beszéddel, hogyan kapott egyéni karaktert Aranynál, Adynál, Illyésnél és éppen induló fiataljainknál is, — s hogy mind e változások hogyan gyökereznek egyetemesebb társadalmi, politikai, kulturális változásokban. Irodalomtudományunk nem lehet közömbös — hogy a konkrét eset közelében maradjak — az általános verstani tájékozatlansággal szemben. A tudós kutatás feltétlenül megsínyli, ha tömegeink verskultúráját nem emeljük. Egész röviden, de annál nyomatékosabban csak annyit, hogy középiskoláinkon és egyetemeinken ezen a téren még nagyon sok a tennivaló. Gondolom, épp ennek a teremnek a hallgatósága jól tudja, hogy milyen sok. S ha volna még valaki, aki nem látná értelmét a formai »apróságokkal« való ú. n. bibelődésnek, annak hadd idézzem emlékébe azokat a lapokat, amelyeken Horváth Márton analizálja József Attilának egyik metaforáját (»A fergeteg fekete vadezüst«) vagy ahol ugyancsak ő elemzi József Attila szótagméreteit, jambusait, á-magánhangzós rímeit, rímképleteit.

Bóka László felvázolta irodalomtudományunk teendőit az utolsó száz-estendővel kapcsolatban. A feladatok közé, ha nem is az első sorba, oda-illeszteném költészetünk ama szakaszának feltárását, amelyben a polgári kultúra dekadens bomlásstünetei szövődtek össze részben egy kispolgári lázadás tüneteivel, részben forradalmi megnyilatkozásokkal. Arra a költői konglomerátumra gondolok, amelyet régebben az »izmusok« nevével foglaltak össze. Ez az anyag 1915 körül kezdett felhalmozódni, s mintegy 10 éven át halmozódott, változó színekkel, értelmekkel és szándékokkal, de sok azonos, főleg formai vonást végig megőrizve (szabadvers). Míg ezt a meglehetősen obszkurus anyagot a kutatás fel nem dolgozza, nem tudunk határozott, végleges ítéletet mondani sem a »Nyugat« hanyatló korszakáról, sem az irodalmi szociáldemokratizmusról sem a Horthy-fasizmus alatt kibontakozó népi irodalom indulásáról, de a magyar verselés legújabbkori történetéről sem.

Feladataink között említette Bóka László az emigráció irodalmát. Itt csak arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy ezt az emigrációs irodalmat a kutatásnak nyilván két nagy félre kell majd bontania: arra a jelentősebb és határozottabb karakterű félre, amely a magyar-szovjet emigráció terméke, s arra a tétovább, elmosottabb, a kapitalista környezet nyomait is magánviselő félre, amely a nyugati emigrációban keletkezett.

A feladatok közé sorolnám műfordításunk tudományos kérdéseinek a megoldását is. Gondolok itt főleg arra, hogy meg kellene írnia irodalomtudományunknak a magyar műfordítás történetét. Nemcsak azért, mert Radó Antal ilyen tárgyú munkája szempontjaiban és módszereiben elavult, hanem azért is, mert ez a munka természetszerűleg nem érintheti az utolsó félszázad műfordítás-irodalmát. A műfordítás kérdése — túl a fordítás történetén, — egyébként is erős figyelmet igényel abban a korban, amikor a proletárinernacionális koncepciója feltételezi és megkívánja a különféle irodalmak gazdag és céltudatosan szervezett csereforgalmát.

A referátum futólag érintette a világirodalmi kutatások fontosságát éppen a magyar irodalomkutatás szempontjából. Itt konkrétabb iránymutatásnak is helye van. A szovjet irodalom mellett állandó firgyelemmel kell kísérni a mi irodalmunkhoz sok tekintetben hasonló feltételek között fejlődő népi demokratikus irodalmakat. Ezeknek az eredményei és nehézségei nem egyszer segítségünkre lehetnek saját eredményeink kibontásában és saját nehézségeink leküzdésében.

És végül még valamit: irodalomtudományunknak feladatul kell maga elé tűznie, hogy megjavítja, szebbé, világosabbá, élvezhetőbbé, művészibbé

teszi a magyar irodalomtudomány nyelvét. A pozitívizmus korszakából ránk maradt szürkeség és laposság, a szellemtörténet divata idejéből ránk maradt előkelősködő absztraktizmus, homály és idegenszerűség éppoly kevésbé szükségképpen jellemzői a tudományos előadásmódnak, mint a stílus magyartalansága vagy nehézkessége. Ellenkezőleg: súlyos teherterelei, amelyek akadályozzák a tudományos igazságok terjedését. S ezen a téren annál inkább remélhetjük a színvonal emelkedését, mert nevelő például olyan kristályos világossággal megírt, tiszta magyarságú, művészi előadású munkákat mutathatunk fel, mint amilyenek a Révai elvtárséi.

HORVÁTH KÁROLY:

Bóka László előadása az utolsó száz év irodalmára vonatkozó kutatásokról szólt. Azokhoz a problémákhoz szeretnék hozzászólni, melyek e korszak első felére vonatkoznak. Közelebbről: az 1849-től 1905-ig terjedő idő, az önkényuralom, a kiegyezés és a századforduló irodalmával kapcsolatos kérdésekhez.

Előzőleg azonban szeretnék kiemelni az előadásból néhány fontos értékelési útmutatót, módszertani szempontot, melyeket a magam részéről is szeretnék aláhúzni.

Nagyon találóan mutatott rá Bóka László arra, hogy sok irodalmi alkotásban a realizmus és esetleg a haladó tendencia is csak látszólagos. Ha szorosabban megvizsgáljuk a mű keletkezési körülményeit és a műnek az adott időpontra vonatkoztatott mindanivalóját, esetleg egészen más eredményre juthatunk. Meggyőzően mutatta meg Bóka László ezt a tanulságot Kemény Zsigmond művei kapcsán.

Szeretném kiemelni azt a megállapítást is, hogy a műnek nemcsak tulajdonképpeni tartalmát, hanem társadalmi perspektíváját is meg kell vizsgálnunk, így főleg hatását a kortársakra. Ezt József Attila és Radnóti Miklós egy-egy versével kapcsolatosan világította meg. Ezt a fontos elvi szempontot a XIX. század második felének kutatói is helyes, ha megszívlelik, gondoljunk pl. Jókai műveinek értékelésére.

Nagyon hasznosnak érzem azt a megállapítást is, hogy feltétlenül szükséges egészen pontosan meghatározni az irodalomtörténeti fogalmakat. Bóka László itt a népiességet említette, s ez a múlt század második felének irodalmát megvilágító kutatásokban is döntő fontosságú feladat. Azonban ha a kiegyezés korának irodalmi vitáit jól meg akarjuk érteni, alaposan meg kell vizsgálnunk, hogy e korban mit értettünk kozmopolitizmuson. Reviczkyék esetében ezt eleinte hajlandók voltunk a városi irodalom elleni akadémikus vádnak elkönyvelni, újabban, úgy látjuk, Reviczkyék irányában valóban érvényesültek bizonyos kozmopolita vonások, bár ezek semmiesetre sem azonosíthatók az imperializmus korának kozmopolitizmusával.

Bóka László előadásában pontos meghatározását kaptuk az irodalomtörténeti pártosságnak. A múlt irodalmi megítélésében Bóka László meghatározta, hogy két szempont szerepel: a historizmus, az irodalmi jelenségeknek a történeti adottságokba való elhelyezése és az azokból való megmagyarázása és a jelenközpontiság, a múlt értékes hagyományainak mostani nagy építőmunkánk perspektívájába való beleállítása. Bóka László meghatározása nagyszerűen feloldja ezt a látszólagos ellenmondást. Az irodalomtörténetírás »ne ítéljen a múlt felett a ma szemével, hanem derítse fel az író történeti helyzetét

s abból értse meg az író művét. De igenis *pártosan*, a ma szemével válogasson a mult alkotásai közt, ha arról van szó, hogy mit emel be irodalmunk folytonosságába». Ez az elvi megállapítás, úgy érzem, nagyon fontos és iránymutató része Bóka László előadásának.

Rátérve a XIX. század második felének irodalmáról szóló kutatásokra, azt hiszem, valamennyien érezzük, hogy ezen a területen mennyi a tennivaló. Bóka László találóan mutatott rá arra az opportunizmusra, amelybe beleestek e korszak kutatói, mikor a marxista-leninista irodalomtudomány vezető egyéniségeitől, Révai Józseftől és Horváth Mártontól várták minden nehezebben megfejthető irodalomtörténeti probléma megoldását. Ebbe az opportunizmusba estünk bele igen komoly mértékben, amikor az elvi szempontból fontos kérdések megoldása elől sok esetben meghátráltunk és részletproblémák kibogozásával véltünk eleget tenni kötelezettségünknek. Elég, ha utalok arra a bizonytalanságra, amely éppen a legutóbbi időkig uralkodott és uralkodik részben ma is, Arany, Madách, Jókai s a századforduló regényíróinak, Bródynak, Iványinak, Peteleinek stb. a megítélésben. Pedig Pártunk vezetőitől igen komoly segítséget kaptunk, ha nem is részletes tanulmányok, de mindenestre iránymutató utalások formájában. Gondoljunk Révai József Ady-tanulmányában Vajda, Reviczky és Komjáti helyének megjelölésére vagy pedig *Megjegyzések irodalmunk néhány kérdéséhez* című cikkének Aranyra és Mikszáthra vonatkozó részére.

Úgy látszik, hogy ez a kongresszus reményt ad arra, hogy ezen a téren is fordulat fog bekövetkezni. Waldapfel József előadása Madáchról és Király Istváné Mikszáthról, valamint az előadásokat követő viták azzal biztatnak, hogy az érdeklődés fokozottabban fordul majd irodalmunk e korszaka felé.

E korszak feladatai közül kiemelkedik mindenképp Arany János műveinek újszerű és alapos megvilágítása. Bóka László felsorolta az Arany Jánosra vonatkozó újabb tanulmányokat. Feltétlenül meg kell említeni azonban itt Lukács György iránymutató tanulmányát a százéves Toldiról, mely nemcsak a trilógia, hanem Arany *általános* megítéléséhez is sok hasznos szempontot adott. Ennek eredményeit népszerűsítette és komoly hibái ellenére is hasznos szerepet töltött be annak idején a »Tanulj jobban« mozgalom sorozatában Sós Júlia Arany János tanulmánya.

Bár reméljük, hogy a készülő monográfia pótolni fogja jelentős mértékben az Arany-kutatás hiányosságait, nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy folyóiratunk és munkaközösségeink mindezideig nem foglalkoztak olyan nagyon fontos kérdéssel, mint Arany bátor harca a nemzeti függetlenség védelmében a Bach-korszak vagy az októberi diploma idején. Arany balladáit központi helyre állítjuk oktatásunkban, de még nem jelent meg róluk részletes, minden tekintetben újszemponútú tanulmány. S nem lenne időszerű, éppen hazafias nevelésünk érdekében, közelebbről megnézni olyan műveket, mint a *Rendületlenül* és a *Magányban*, az 1860—61-es év termékeit? A *Bolond Istók* és a *Buda Halála* a középiskolai tanításban fontos szerepet játszanak s milyen segítséget adtunk mi irodalomtörténészek e téren a középiskolai tanároknak?

Arannyal kapcsolatban már felmerültek bizonyos döntő fontosságú irodalomelméleti kérdések, mint a lélekábrázolás és a targikum problémája. Itt is haboztunk, az esztétikusoktól vártuk az iránymutatást, ahelyett, hogy szovjet anyag tanulmányozása segítségével és maguknak a műveknek elemzését véve

alapul, bátran elindultunk volna a kutatás útján. Az irodalomelméleti kérdések megoldásához is a konkrét irodalmi anyag tanulmányozása vezet.

Arany János nyelvének, stílusának elemzésében lényegében véve ma is Riedl Frigyes és Lehr Albert munkáira támaszkodunk. Természetesen az ő értékes eredményeiket át kell vennünk, műveiket kritikailag meg kell vizsgálnunk. De ezen felül is szükséges lenne Arany költői nyelvének újabb széleskörű és a tartalom és forma egységét figyelembe vevő megvizsgálása, hiszen írónk ma is tanulhatnak Aranytól szép magyar beszédet.

Ha az Arany-kutatók számára bőven van még feladat, fokozottan áll ez a Jókai-val foglalkozó irodalomtörténészekre. Remélhetőleg a Társaság elkövetkező Jókai-ankétja és a készülő monográfia változást fog hozni ezen a területen is.

Keményvel kapcsolatosan az elhangzott előadás és a hozzászólások azt mutatják, hogy Kemény regényírásának a kérdésével is többet kell foglalkoznunk. Ideje volna, hogy Gyulai Pál működését is lemérjék az irodalomtörténészek, bár erre komoly kísérlet történt az egyetemi jegyzetekben.

Vajda János kritikai értékelésében komoly lépést jelent Komlós Aladár bevezető cikke a *Magyar Klasszikusok* kötetéhez. Itt csatlakozom Kardos László véleményéhez, helyes lett volna, ha Bóka László nemcsak az *Irodalomtörténet*-ben megjelent cikkeket veszi alapul összefoglalásában. Vajda szerelmi költészetére, világnézeti válságait tükröző élet-halál verseire is olvashatunk érdekes megállapításokat Komlós tanulmányában, de azt hiszem, mindnyájan érezzük, hogy e téren még sok a kutatnivaló. S nagyon igaza van Bóka Lászlónak, hogy a kor filozófiai irányjaival is kell foglalkozniok e korszak kutatóinak. Vajda János nyelvét és formáit is érdemes lenne újra megvizsgálni. Még mindig kísért az a felfogás, hogy ő csak témáiban volt újtó.

Bóka László előadása nagyon találóan mutatott rá arra a feladatra, hogy a klasszikus orosz irodalomnak a magyar írókra tett hatását jobban meg kell vizsgálnunk. Közimert, hogy a XIX. század második felében milyen buzgalommal forgatták írónk Puskin, Turgényev és Lermantov műveit, Reviczky Csernisevskijről is beszél.

Adósok vagyunk annak a nagy forrongásnak a megrajzolásával is, amely 1890 és 1905 között mintegy előkészítette a XX. századi nagy irodalmi megújulást, Ady és a *Nyugat* nemzedékét. Itt a *Hétnek* és a *Hét* írónak a szerepét is meg kellene világítani.

Kardos László felhívta a kutatók figyelmét arra a feladatra, hogy a magyar versformák kérdését az ú. n. izmusok korában is meg kellene vizsgálni. A versforma kérdésével, főleg a jambus fejlődésével a századforduló kutatóinak is kellene foglalkozniuk. E korszak költői termését elemezve, meg kellene nézni az ú. n. »döccentés« mibenlétét és fejlődését, elsősorban a *Nyugat* nemzedéknek adott örökség perspektívájában.

Amikor kutatásaink hiányosságait felsoroltuk, hiba lenne még egyszer nem hangsúlyozni, hogy vannak eredményeink e korszak kutatásának területén. Azonban hátralevő feladataink nagyobbak, mint eredményeink. Ez így van az irodalomtörténeti kutatás minden területén, de különösen, ha a XIX. század második felének irodalmára gondolunk.

KESZI IMRE:

Mivel az előadáshoz csak most jutottam hozzá, nem vállalkozhatom arra, hogy annak egészével foglalkozzam, csak egyes tételeihez fűzök megjegyzéseket. Egyik ilyen tétel a *haladó hagyományokhoz való viszonyunk kérdése*. Bóka elvtárs, igen helyesen, kifogás tárgyává tette azt a módot, amellyel a ma szemléletét követeljük meg a mult írón, de viszont szükségesnek tartja az író művei közti válogatás pártosságát. Bóka elvtárs elvi követelését elfogadom, mégis szeretnék kissé közelebről foglalkozni a pártos válogatás gyakorlatával. Példák lobognek szemem előtt, így éppen Bóka elvtárs válogatása Juhász Gyula költeményeiből. Én azt hiszem, soha nem szabad megfélemedkeznünk arról az alapvető tényről, hogy az író művei egymást hitelesítik. Nálunk gyakran egy olyan tendencia érvényesül, amely megfélemedzik erről a tényről, amely bizonyos, a költő vagy író egész életművével, egész felfogásával nem harmonizáló szempontok alapján bizonyos alkotásokat kiemel az életműből, másokat viszont háttérbe szorít, és így minden feltehető jószándék mellett is hamis, torz képet ad a költőről. Vajjon miképpen vélekedjünk egy olyan Juhász Gyula-válogatásról, amelyből kimaradtak az Anna-versek? Bóka elvtárs is hozott fel erre a téves kiemelési principiumra egy igen jó példát: Gárdonyi *A lámpás* című könyvét. Ezzel a könyvvel nyilván sosem foglalkoznánk, ha nem éppen Gárdonyi volna a szerzője, az a Gárdonyi, akinek többi művét viszont a feledés homályába süllyesztjük. Teljesen helytelen, ha egyes íróknak éppen azokról a műveiről feledekezünk meg, amelyek kedvéért a többiekkel foglalkozni érdemes. Nyíltan kimondom: sokszor fordul elő, hogy egy-egy írónk vagy költőnk valamely haladó politikai tendenciáról tanuskodó műve *csak* azáltal válik érdekessé, hogy éppen a kiváló író vagy költő írta. Nyilvánvaló, hogy ilyenkor kártékony és irodalomellenes eljárás volna ezeknek az íróknak csak ezekkel a műveivel foglalkoznunk és a többinek jelentőségéről megfélemedkeznünk. Komlós Aladár elvtársnak a *Magyar Klasszikusok* sorozatában Vajda Jánosról írt előszava — minden itt fel nem sorolható érdeme mellett — némiképpen ebbe a hibába esik. Meggyőződésem, hogy Vajdának azok a prózai írásai, politikai cikkei, amelyeket Komlós, egy kissé a felfedezés friss örömeiben szinte Vajda életművének középpontjába helyez, éppen azáltal jelentenek különös értéket, hogy azokat Vajda halhatatlan költeményeinek költője írta — ez a költészet viszont mintha kissé háttérbe szorulna Komlós előszavában. Úgy vélem, a helyes válogatásnak és a helyes értékelésnek *minden* szempontból megfelelő, a költő, az író valódi mondani valóit semmiképpen sem eltorzító képet kell adnia. Ez csak a szerző *összműve* alapján lehetséges, és a helyes pártos válogatás nem jelentheti, hogy fontos műveket kihagyjunk, csak azért, mert politikai vagy társadalmi mondanivalójuk nem olyan nyílt. Eltekintve is attól, hogy a politikai állásfoglalás értékét is erősen növeli a költő személyes irodalmi jelentősége, nem szabad elfelejtkeznünk arról sem, hogy ami formában, kifejezésben, a valóság ábrázolásának irodalmi módszereiben, hitelességében és meggyőző erejében visz bennünket előre: az is előrevisz bennünket. Mi klasszikusainkból sok mindent megtanulhatunk és meg is kell, hogy tanuljunk, amit ők jobban csináltak, mint mi. Ezért semmiképpen sem helyes ha a »pártos válogatás« fogalmának félreértésével éppen legjobb műveiket szorítjuk háttérbe.

A másik kérdés, amelyhez már csak hivatalból is hozzá kell szólnom, az *irodalomtörténet és az élő irodalom viszonya*. Kétségkívül igazuk van azoknak, akik megállapították, hogy az együttműködés irodalomtörténészek és írók-kritikusok között nem a legideálisabb. Igaz, hogy az irodalomtörténészekben

van hajlam arra, hogy elzárkózzanak az élő irodalom elől. A Csillag kritikái alatt elég ritkán szerepel aktív irodalomtörténész neve. De viszont — ezt mint önkritikát hangsúlyozom — ha körülnézek itt a Kongresszuson, nem nagyon látom itt tolongani az Írószövetség tagjait. Ez súlyos hiba. Az Írószövetség tagjainak itt kellene lenniük, nemcsak azért, mert meghívót kaptak, hanem azért is, mert a magyar irodalom multja az ő multjuk. Az Írókongresszuson Révai elvtárs is komoly szavakban kifogásolta az írók irodalomtörténeti érdeklődésének hiányát. Helyes volna az együttműködés hiányán szervezett formában is javítani. Én jóformán alig tudok az utóbbi időben olyan megbeszélésről, amelyet irodalomtörténészek és írók együtt tartottak volna. Az utolsó ilyenféle is vagy egy esztendeje volt már. Pedig igen konkrét és fontos kérdések adódnak, amelyeket ez az együttműködés oldhat meg a legeredményesebben. Kardos László elvtárs mai hozzászólásában például megemlíti egy ilyen konkrét kérdést: *a magyar versforma kérdését*. Nemreg felvetették az úgynevezett jambus-kérdést. Ez a nem éppen a legszerencsésebb formában felvetett kérdés olyan érdeklődést támasztott, amely egészen a Pesti Vidám Színház színpadáig elhullámozott. Magyar-e a jambus vagy nem magyar? Használata harmonizál-e a szocialista-realista költészettel szemben támasztott igényeinkkel, vagy pedig ellenkezik velük? A jambus kérdése egy része az úgynevezett nyugateurópai versforma kérdésének. Ennek a nyugateurópai versformának összefüggése a magyar polgárosodással kétségbenvonhatatlan. Könnyen kimutatható, hogy a nyugateurópai verselés a magyar lírában a felvilágosodással, a polgári forradalom eszméjének elterjedésével egyidejűleg terjedt el. Kétségtelen, hogy ez a forma a polgári progressziót hordozta, az is kétségtelen, hogy éppen Petőfi lírájában a szerepe rendkívül nagy. Amikor Magyarországon használni kezdték, akkor a választékosabb, a kulturáltabb, a polgáribb igényt jelentette, szemben a feudális szellemű, ellaposodott alexandrinussal, vagy a leoninisták, az Édes Gergelyek, a Gyöngyösi Jánosok, a rímkovácsok izléstelen mesterkedéseivel. Kétségtelen, hogy a jambus hosszú ideig a haladást jelentette. Ha ma mégis felvetjük a jambus kérdését, akkor arra gondolunk: nem volna-e ideje megvizsgálni, hogy a polgári tartalom dekadenciája nem járt-e együtt a polgári formának is bizonyos mértékű dekadenciájával. A *Nyugat* sokszor öncélú formakultusza, a jambus szinte kizárólagos egyeduralma ezt látszik bizonyítani. Az, hogy több szocialista-realista költőnk, és pedig nem is a második sorból, nem tud felszabadulni a jambus egyeduralma alól, nem jár-e azzal a veszéllyel, hogy a régi forma a régi hangulatot, a régi hangulat bizonyos mértékig a régi tartalmat asszociálja? Nem volna-e helyes, ha költőink irányt vennének arra, hogy a magyaros versformák gazdag és sokoldalú kultiválásával áttörjék a jambus vasfalát? Nyilvánvaló, hogy egy vers értékéből semmit nem vonhat le annak a formája, de az is nyilvánvaló, hogy *egész* költészetünket mégis csak szegényíti az, ha abban olyan hatalmas statisztikai túlsúlyban uralkodik egyetlen forma — és pedig éppen a polgársággal együtt támadt, együtt nőtt forma — mint ma a jambus.

A harmadik kérdés, amelyet felvetnék, *a kozmopolitizmus kérdése*. Irodalmunk egyik legfontosabb ideológiai kérdéséről van szó. A kozmopolitizmust sokszor emlegetik, itt a kongresszuson is sokszor hallottam emlegetni, és bizony nem egyszer az volt a benyomásom, hogy aki említi, nem egészen pontosan tudja, miről van szó. Már pedig a fogalom tisztázása éppen itten döntően fontos. Itt ugyanis elsőrendű politikai kérdéstről van szó, harci kérdéstről, olyan értelemben, hogy tisztázása emberéletek millióinak megmentésében szolgál

segítségül: a kozmopolitizmus tisztázásának kérdése ugyanis békeharcunk egyik legjelentősebb eszmei kérdése. A kozmopolitizmus fogalmának tiszta értelmezése harci fegyver. Ezt a harci fegyvert nem szabad hagynunk kicsorbulni azáltal, hogy ezt a fogalmat túlságos általánosságban használjuk. Kozmopolitizmusnak a szó szűkebb értelmében az amerikai imperializmusnak azt a harci eszközét nevezzük, amellyel a meghódítandó népek nemzeti öntudatát megmérgezni, megbénítani akarja, mielőtt saját nacionalizmusát rájuk kényszerítené. A kozmopolitizmus az imperializmus mérge, amelyet az imperialisták kifelé használnak, saját országukban soha. Ezt kell először tisztán látnunk. Másodszor, irodalomtörténetről lévén szó, tudnunk kell azt, hogy ennek a kozmopolitizmusnak megvannak a történelmi előzményei. Bizonyára nem mai értelemben vett kozmopolitizmus, de valami, ami ennek őse lehetett, az a népmegvető magyarellenesség, amely ellen például Kisfaludy Károly harcolt, báró Szelházy és Kényesi szatirikus figuráival. Számos költeményben Petőfi is ez ellen a jelenség ellen harcol. De viszont nem minden kozmopolitizmus, amit irodalomtörténetünk, illetve egyes íróink a múltban annak neveznek. Asbóth János, a kiegyezés korának konzervatív-reakciós kritikusa könyvének ugyanazon az oldalán bélyegezi Petőfit kozmopolitának, amelyen Horváth Boldizsárt, az Andrássy-kormány viszonylag haladó igazságügyminiszterét megrójjá, mert eltörölte a botbüntetést és ezáltal »a gazdát kitette a cseléd szeszélyeinek«. Tisztázni való a híres »kozmpolita vita«, amelynek legismertebb részlete az Arany János és Reviczky Gyula közötti versváltás. Én úgy gondolom, a két fél közül egyiknek sincs igaza. Reviczky kétségkívül súlyosan téved, amikor Arannyal szemben mereven szétválasztja egymástól a nemzeti és az »emberi« tartalmát. »*Ember, hát nem kell kutatni, Küzködő Faust német-e.*« Előttünk a lenini-sztálini tanításon tanult irodalmárok előtt felesleges volna bizonyítani, mennyire német éppen Faust, amikor saját emberi tartalmát megvalósítja. A nemzeti forma alapvető követelménye az irodalmi ábrázolásnak. De nem érthetünk egyet Aranynak óvatos, a kis nemzet elzárkózottságát hangsúlyozó, a kis nemzet fennállását féltő finitizmusával sem. Mintha bizony *nagy* nemzet megengedhetné magának azt, hogy »kivágyjon szűk köréből«, hogy nemzeti formájának, jellegének meghatározó tényezőiről lemondjon! Arany János nem baloldalról, hanem — ebben a versében és eléggé kivételesen — jobboldalról támadta Reviczkyék városipolgári jellegű, mérsékelt haladását. Észre kell vennünk, hogy a feudális reakció is igen sokszor használta jelszavának a kozmopolitizmus elleni küzdelem jelszavát. (Egy kissé így van ez a naturalizmus elleni küzdelemmel is: tehát ne nagyon siessünk szövetségesünknek tekinteni minden álszent elszörnyedést a naturalizmus csúfságaival szemben, amelyet a múlt század feduális íróinál, kritikusainál elég sűrűn fellelhetünk.) Nagyon fontos tisztáznunk ezeknek a jelszavaknak, az értelmét, abban a korban és abban a környezetben, amelyben használták őket. Irodalomtörténéseink egy részén van hajlam arra, hogy ezen a téren a fogalmakat összekeverjék. A Kongresszuson is több ízben esett szó például a Nyugat értékeléséről, de ezt a kérdést eddig inkább csak körülöngtük, mint valóban tisztáztuk. Irodalomtörténéseink egy része nemrégiben még ott tartott, és ott tart talán ma is, hogy — éppen a kozmopolitizmus, a nemzeti forma, a közérthetőség és egyéb félreértett ideológiai követelések jegyében — egy lépéssnyire van csak attól, hogy Szabolcska Mihálynak adjon igazat a Nyugattal szemben. A Nyugat kérdését alaposan meg kell vizsgálnunk és ezzel együtt azt is, milyen mértékben tekinthető vagy volt tekinthető szövetségesünknek a polgári haladás és melyik pontban fordult ellenünk.

KÖVESI JÓZSEFNÉ :

Mint az irodalomtanítás egy szürke munkása, a vidéki pedagógusok nevében szeretném a köszönet szavát hangoztatni elsősorban a Magyar Tudományos Akadémia, a Közoktatásügyi Minisztérium és az Irodalomtörténeti Társaság felé, hogy lehetőséget adott nekünk ennek a nagyfontosságú kongresszusnak a meghallgatására, az itt leszűrt eredmények közvetlen átvevésére, és ezzel előrelendítette a mi gyakorlati munkánkat. Bóka előadásában kitért arra a szükségességre, ami a gyakorlati pedagógiát összeköti a kutató irodalom eredményeivel. Utalt ennek a fontosságára és nem akarom az ő értékes fejtegetéseit megismételni, csupán néhány adatot szeretnék a magam gyakorlatából bemutatni. Igen nagy nagy élmény volt számomra, hogy az irodalomtudományt itt a megvalósulás, a születés állapotában, közvetlen élmény alakjában láthattuk. Más ez, mint amikor az irodalmi folyóiratok hasábjain olvassa e tanulmányokat az ember és más ez azért is, mert olvasásra a gyakorlati pedagógusnak szinte csak lopva marad ideje. Másként áll előttünk a fejlődés folyamata most, hogy itt gyakorlatban éltük át a problémák megvitatását, az új problémák felvetését, szabatos megfogalmazását és kikristályosodását. A felszabadulás után a magyar pedagógusok igen magukra hagyatottak voltak. Azelőtt túlságosan is pórázon vezették őket, és most az önállósággal egyszerre nem tudtak mit kezdeni. Gyámoltalanok voltak, egyszerűen nem tudták, hogyan értékeljék az irodalom régi hagyományait. Voltak bizonyos túlzó nézetek, amik tévútra vezettek. Ujjongva fogadtuk tehát élenjáró irodalmi vezetőink útmutatásait, Révai és Horváth elvtársakra gondolok, akik rámutattak arra, hogy igenis vannak nemzeti hagyományaink és ezeket nem szabad kiküszöbölnünk az irodalmi oktatásból sem. A pedagógusok elmaradottsága vagy a helytelen irányba való nevelés veszélyével fenyeget, vagy túlzott óvatosságra indít. Ami számunkra igen fontos, akik ezen a kongresszuson közvetlenül részt vehetünk, az, hogy láttuk: valóban fontos ügy, nemzeti ügy az irodalom ügye. Ezt abban is látjuk, hogy éles viták hangzottak el itt irodalmi kérdések tisztázásáról. Ez a mi munkánkban is igen fontos.

Mit kaptunk, amit a gyakorlati munkánkban hasznosíthatunk? Kaptuk annak a konkrét megfogalmazását, hogy a haladó irodalmi hagyományainkat hogyan kell helyesen értékelni. Az irodalomkutatás régi munkásait kiemelték a feledésből, kellő kritikával megtisztították őket koruk hibáitól. Igen tanulságos volt az új formák kérdésének merész felvetése, annak részletes megfogalmazása, amint azt például a tegnapi előadásban, a klasszikus-filológus vitában Trencsényi-Waldapfel professzornak a válaszából láthattuk.

Igen fontos a marxi-lenini irodalmi elmélet helyes értelmezése. Úgy érzem, hogy most, amikor a kongresszus végére értünk, igen sokat vihetek magammal és az itt elhangzottakat igyekezni fogok a magam kis körében továbbadni és megfelelő formában, ahogy erre az Irodalomtörténeti Társaság módot ad, népszerűsíteni. Úgy látom, hogy ez a kor az, amiben az ígéreteknek, a reményeknek a megvalósulása közeledik a teljesedés felé, ahogy egykor Csokonai álmodta, amikor saját meg nem értett korából új, emberibb századunkba vágyott. Ez az a kor, amely felé Petőfi utal, amikor a szellem napvilága nemcsak a tudomány fényes csarnokaiba fog beragyogni, hanem a vidéki iskolákba is. Azonban nem szabad azt gondolnunk, hogy itt megállunk. Igen sok feladat van még hátra az irodalom élenjáró munkásai számára, sok nekünk is, szürke, egyszerű hétköznapi munkásoknak.

TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF:

Felszólalásomat egy »szövegkritikai«, pontosabban kronológiai helyesbítéssel kezdem. Bóka szerint Riedl Frigyes 1919-ben beszélt első ízben Adyról. Ezzel szemben mint fül- és szemtanu megállapítom, hogy Riedl már jóval az első világháború előtt (1909 táján lehetett) foglalkozott Adyval, mégpedig egyik előadásában. Látszólag jelentéktelen adatról van szó, de azonnal megnő a jelentősége, ha az időpont szemszögéből, az akkori hivatalos irodalompolitika összefüggésében nézzük.

Sajnálatosnak tartom, hogy eddig egyetlen referátum sem foglalkozott diszciplínánk haladó hagyományaival s még csak véletlenül sem emlékezett meg azokról az irodalomtörténészekről, akik 1919—1933 között állásuktól megfosztva, a maguk helyén, a tudomány eszközeivel harcoltak a fehér terror, a Horthy-fasizmus embertelensége és nyomorúsága ellen. Itt van pl. a fiatalon meghalt Király György, a proletárdiktatúra alatt egyetemi tanár, az első modern szempontú Kaffka-tanulmány írója, a »Kner-klasszikusok«, a »Monumenta Literarum« szerkesztője. Igaz, tegnapelőtt munkájával a neve, de nem egészen méltó formában, egy kevésbé sikerült munkájával kapcsolatban. Tartozom emlékének azzal, hogy ezt itt elmondom.

Viszont tartozom Bóka Lászlónak is azzal a megállapítással, hogy referátumával méltó módon fejeződött be kongresszusunk. Kétféle teljességet ismerek: egy mennyiségit, amely a pozitívizmus teljesíthetetlen vágyálmái közé tartozott, s egy minőségit, amelyre mi törekszünk. Ezt a második teljességet közelítette meg Bóka László. — Azt is jól esett hallani, — amire eddig még nem igen volt példa — hogy következetesen alkalmazta az önkritikát önmaga s a kritikát mások felé.

Végül még néhány megjegyzést a vita során felvetett kérdésekhez.

Az egyik felszólaló arról beszélt, hogy többet kellene foglalkozni Aranyballadáival. Ami helyes, csak hogy azt is meg kellett volna mondania, hogy milyen szempontból foglalkozzunk velük. Mert itt valóban egy egész sereg probléma vár tisztázásra. Itt van mindenekelőtt Arany balladaformája, különleges helye az európai balladatörténet összefüggésében. Aztán az a kérdés, micsoda társadalmi, ideológiai-művészi szükségletek segítik megteremteni ezt a formát, amely meghosszabbítja a ballada élettartamát, vagy: általában micsoda történeti szükségletek hozzák létre a nemzeti irodalmak balladadivatját és milyen okokra vezethető vissza a ballada hirtelen elsorvadása.

Végül, ha már itt tartunk, hadd hozzak ide egy olyan kérdést, amely ugyan nem létkérdése a magyar költészetnek, de hozzátartozik a létéhez. Egy olyan tényezőre, az antik hagyományok formáló funkciójára gondolok, amely századok óta elválaszthatatlan a magyar költészettől.

Marx kellő világításba helyezte az antikizáló divatok politikai-történeti alapjait. Viszont még mindig nem kaptunk kielégítő választ arra a kérdésre, honnan van az, hogy a németet nem tekintve, nincsen modern nemzeti költészet, amely gyakorlatában a legújabb időkig olyan szívósan és következetesen ragaszkodott volna az antik metrumokhoz, mint a magyar.

NAGY MIKLÓS:

Sajnálattal nélkülöztem Bóka László értékes előadásában a múlt század-végi irodalmi irányokkal való foglalkozást, iránymutatást. Erre annál inkább szükség volna, mert van egy-két jelenség, ami arra mutat, hogy könnyen tévedések

egyoldalúságok, túlértékelések kerülhetnek a széles tömegek köztudatába. A közelmúltban hallottam arról, hogy a Szépirodalmi Könyvkiadó kötetet szándékozik kiadni Eötvös Károly válogatott írásaiból. Nem vagyok ellensége a tehetséges humoristának és jóízű elbeszélőnek, akinek írásaiban sok vonzó hazafias vonás van, de egészében véve eszmeileg és művészileg a 70-es évek színvonalán megrekedt jelenségnek tartom, aki inkább csak genre- vagy dokumentum-realizmust képvisel. Kiadása nem hibáztatható, de nagyon is ráérne később is, különösen ha meggondoljuk, hogy Tolnaiból alig kapható valami s Gárdonyi novelláiból is sürgősebb volna egy kis válogatás. Ne tévedjünk: a genre-kép, vagy az idill realizmusa a század végén már másodrendű jelenség, akármennyi optimizmus, nyelvi szépség, vagy más, számunkra rokonszenves vonás is van benne. Igaz, hogy a kialakuló városi irodalom (Ambrus, Bródy, Kóbor stb.) igen gyakran a nyugati realizmus hanyatlásának jegeit viseli magán (pszichologizmus, tételszerűség), nem egyszer a naturalizmusba csap át, de mégis csak ez képviseli a »Nyugat« prózaírói felé vezető utat. Különösen Bródy Sándor érdemelné meg, hogy minél előbb lefűjjük róla a port, novelláiból és publicisztikai munkásságából igen szép, igen építő jellegű kötetet lehetne közrebocsátani. Ambrusból már megjelent egy kis válogatás, *Kultúra füzértánccal* címmel, de nincs sok köszönet benne. A kötet összeállítója laposan, szűk látókörűen fogta fel feladatát; azt hitte — s ebben a tévedésében a III. általános gimnázium újonnan megjelent tankönyvével osztozott — hogy Ambrusban a szatíra az egyetlen érték számunkra. Valóban Ambrus kitűnő szatirikus volt, s a Berzsényi báró karcolataiból meg is kell mutatni néhányat, de nemcsak ilyen módon mondott kritikát kora társadalmáról. A hűvös, éles, de nem egyszer a napi aktualitásokhoz tapadó Ambruson túl van egy másik író, aki néha lírai melegséggel, együttérzéssel tudja kifejezni a nagytökétől kiszákmányolt, embertelen robotba taszított értelmiség és kispolgárság hangját. Ez a hang, ami egyszer-mászor oly közel van Csehovhoz (pl. *Páriák*, *Bob az oroszán* c. novellái) teljesen hiányzik a *Kultúra füzértánccal*-ból. Egyébként ebben a kiadásban sincs komolyabb bevezetés, amint pl. a Tömörkényi novelláskötetben sem volt. Ez a következetlenség annál feltűnőbb, mert a Szépirodalmi Kiskönyvtár darabjai előtt csaknem mindig igen használható bevezetések állnak, sokkal közismertebb írók esetében. Mindez arra mutat, hogy a Szépirodalmi Kiadó és az Irodalomtörténeti Társaság között a kapcsolatot feltétlenül szorosabbá kell tenni.

Szorosabbra kell fűznünk a nyelvészekkel való együttműködést is, hiszen az irodalmi nyelv alakulása különféle korokban az ő segítségük nélkül nem oldható meg. Szükséges volna, hogy a nyelvészek is sokkal többet foglalkozzanak önállóan is ezzel, mint eddig, vagy a Felszabadulás előtt történt. Magam részéről a nyelvújító és purista törekvések értékelésére volnék különösen kíváncsi.

WALDAPFEL JÓZSEF zárószavai:

Kimerítettük kongresszusunk tárgysorozatát. Ebben a késői órában nem volna helyén sem a mai ülés minden tanulságát összefoglalni, sem az előző beszámolókról lefolyt vita során nyitva maradt kérdésekre, vagy meg nem cáfolt tévedésekre visszatérni. A viták anyagát teljes egészében közzé fogjuk tenni s addig is feldolgozzuk a tervek szempontjából mutatkozó tanulságaikat és előkészítjük azoknak a kérdéseknek további megvitatását, amelyek nem zártak megnyugtató módon. Egy kérdésben látom szükségesnek, hogy röviden

most is utaljak arra a félrecsúszásra, amely bekövetkezett, és ez az összehasonlító irodalomtörténetírás kérdése. Az egyik felszólaló, elferdítve szavaimat, a rossz emlékü komparatista irány rehabilitálásával próbálkozott. Félreértések elkerülése végett ismételten hangsúlyozom, hogy a külön összehasonlító kutatás károságát hangoztattam, s csak azt ismertem el, hogy egyes részletkérdésekben az összehasonlítás is járhat fontos tanulságokkal. Ugyanaz a felszólaló külön beszélt az összehasonlító kutatás egy részterületéről, ahol csakugyan vannak külön tennivalók, ez az egymáshoz hasonló feltételek közt fejlődött szomszéd népek kultúrájának összehasonlítása. Persze az ilyen vizsgálatnak is a marxizmus-leninizmus alapján kell történnie s nem valami misztikus sorsközösségi elmélet alapján vagy holmi kultúrfölény kimutatása érdekében. A magyar és a szomszéd népek közös harcai a török hódítás és a Habsburg elnyomás ellen, a társadalmi viszonyok ezzel kapcsolatos sajátos alakulása stb. sok közös vonásra vezetett az irodalomban is és ezek vizsgálata maguknak ezeknek a viszonyoknak a megismerését is elősegítheti, a művészi fejlődés egyes sajátosságait is új oldalról világítja meg. Annál élesebben vissza kell utasítani azt a törekvést, amely egy másik hozzászólásban a felvilágosodást próbálta tisztára összehasonlító alapon magyarázni, s ennek kapcsán az összehasonlító irány legveszélyesebb változatát feltámasztani.

Ami terveinket illeti, már most kijelentem, hogy egyetértek a folklór- és irodalomtörténeti kutatások minél szorosabb összekapcsolásának követelésével, egyetértek a *Régi Magyar Költők Tára* folytatását kívánó javaslattal, bár ennek a kuruc költészettel kapcsolatos indokolását nem tartom helyesnek.

Hadd mutassak rá végül néhány olyan ünnepi alkalomra, amely a következő évben néhány nagy írónk minél több oldalról való megvilágításra kötelez, Arany halálának 70. Tolnai Lajosénak 50. Móricz Zsigmondénak 10., Juhász Gyuláénak és József Attiláénak 15., Ady Endre születésének 75. évfordulójára. Január 16-án lesz 90 éve, hogy *Az ember tragédiája* megjelent. A nagy világ-irodalmi évfordulók közül Gogoly és Viktor Hugo emlékének megünneplésére a Béke- Világtanácsnak legutóbbi határozata is ösztönöz.

Kongresszusunk a Magyar Tudományos Akadémia holnap záruló nagygyűlésének része, ezért nem zárjuk be külön ünnepélyes aktussal. Még csak annyit: reméljük, hogy e kongresszusnak nemcsak az lesz a hatása és eredménye, hogy akik részt vettek benne, úgy érzik, gazdagodtak az itt hallottakkal, hogy valamivel tisztábban látnak egyes kérdéseket és tovább is tudnak valamit adni tanítványaiknak. Csak akkor érte el célját kongresszusunk, ha minél többen jutnak el ennek hatása alatt oda, hogy a kutatómunkába bekapcsolódnak, résztvesznek kitűzött céljaink megvalósításában. Kongresszusunk legyen kezdete az eddiginél szélesebbkörű és intenzívebb kutatómunkának. Előre a marxista-leninista magyar irodalomtörténet megteremtéséért!

